

Első kötet. 1867—1869.

I. Solon adótörvényéről. *Telley Ivántól.* 1867. 14 l. Ára 10 kr. — II. Adalékok az attikai törvénykönyvhez *Telley Ivántól.* 1868. 16 l. 10 kr. — III. A legújabb magyar Szentírájáról. *Tarkányi J. Belától.* 1868. 30 l. 20 kr. — IV. A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. *Szász Károlytól.* 1868. 20 l. 10 kr. — V. Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása. *Telley Ferenczától.* 1868. 15 l. 10 kr. — VI. A keleti török nyelvről. *Vambéry Ármintól.* 1868. 18 l. 10 kr. — VII. Geleji Katona István főleg mint nyelvész. *Imre Sándortól.* 1869. 98 l. 30 kr. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. *Bartalus Istvántól.* Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 60 kr. — IX. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (I. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen szindarabjai. 1550—59. — 2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. 3. Baldi Magyar olasz Szótárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. — 5. Szenczi Molnár Albert 1574—1633). *Telley Ferenczától.* 1869. 176 l. — X. A magyar bővített mondat. *Brassai Sámuelől.* 1870. 46 l. 20 kr. — XI. Jelentés a felső-austriai kolostoroknak Magyarországot illető kézirat- és nyomtatványairól. *Bartalus Istvántól.* 1870. 43 l. 20 kr.

Második kötet. 1869—1872.

I. A Konstantinápolyból legújabbán érkezett négy Corvin-codexről. *Mitray Gábor l. tagtól.* 1870. 16 l. 10 kr. — II. A tragikai felfogásról. Székfoglaló. *Szász Károly r. tagtól.* 1870. 32 l. 20 kr. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. *Jóannovits Gy. l. tagtól.* 1870. 43 l. 20 kr. — IV. Adalékok a magyar rokonsághoz, szók értelmezéséhez. *Finaly Henrik l. tagtól.* 1870. 47 l. 20 kr. — V. Solomos Dénes költeményei és a hétézretes görög népvajlv. *Telley Iván lev. tagtól.* 1870. 23 l. 20 kr. — VI. Q. Horatius satirái (Etlikai tanulmány). Székfoglaló. *Zichy Antal l. tagtól.* 1871. 33 l. 20 kr. — VII. Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint etnikai író. III. Baldi Bernardino magyar-olasz szótárkája 1582-ből. Második kiadás IV. Egy XVI. századbeli növénytanú névtár XVII. és XVII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt) *Telley Ferencz r. tagtól.* 1871. 124 l. Ára 40 kr. — VIII. A sémi magánhangzókrol és megjelenésük módjairól. *Gr. Kuun Géza lev. tagtól.* 1872. 59 l. 20 kr. — IX. Magyar szófejtetések. *Szilády Aron l. tagtól.* 1872. 16 l. 10 kr. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. *Szenassy Sándor l. tagtól.* 1872. 114 l. 30 kr. — XI. A defferekrol. *Szilády Aron lev. tagtól.* 1872. 23 l. 20 kr. — XII. Emlékbeszéd Arvay Gergely felett. *Szörényi József lev. tagtól.* 1872. 13 l. 10 krajczár.

Harmadik kötet. 1872—1873.

I. Commentator commentatus. Terciatok Horatius satiráinak magyarázóit után. *Brassai Sámuel r. tagtól.* 1872. 109 l. 40 kr. — II. Apécnai Cséri János Barczai Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyletnek ügyében. *Szabó Károly r. tagtól.* 1872. 18 l. 10 krajczár. — III. Emlékbeszéd Bitticz Lajos felett. *Szabó Imre l. tagtól.* 1872. 18 l. 10 kr. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló. *Vadász Károly l. tagtól.* 1873. 64 l. 20 kr. — V. Emlékbeszéd Engel József felett. *Finaly Henrik l. tagtól.* 1873. 16 l. 10 kr. — VI. A finn költészeiről, tekintettel a magyar oskálházatra. *Barna Ferdinand l. tagtól.* 1873. 135 l. 40 kr. — VII. Emlékbeszéd Schleicher Ágost, külső l. tag felett. *Riedl Szende l. tagtól.* 1873. 16 l. 10 kr. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. *Dr. Goldziher Ignácól.* 1873. 64 l. 30 kr. — IX. Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. *Riedl Szende l. tagtól.* 1873. 12 l. 10 kr. — X. Adalékok Krim történetéhez. *Gr. Kuun Géza l. tagtól.* 1873. 52 l. 20 kr. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön rugóságának. *Riedl Szende lev. tagtól.* 51 l. 20 kr.

Negyedik kötet. 1873—1875.

I. szám. Paratipomema kai diorthomemena. A mit nem mondtak s a mit vesztel mondtak a commentatorok Virgilius Aeneide II-ik könyvére, különös tekintettel a magyarra. *Brassai Sámuel r. tagtól.* 1874. 151 l. 40 kr. — II. szám. Bálinth Gábor jelentése Oroszország- és Ársziában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt Ehlýmik dana hangjegye. 1874. 32 l. 20 kr. — III. szám. A classica philologiaának és az összehasonlító árja nyelv-tudományának művelése hazánkban. Székfoglaló. *Bartalus Antal l. tagtól.* 1874. 182 l. 40 kr. — IV. szám.

KOMBINÁLÓ

SZÓALKOTÁS.

SIMONYI ZSIGMOND

L. TAGTÓL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1890.

Kombináló szóalkotások.

(Olvastattott a M. Tud. Akadémia 1888. okt. 22-én és 1889. decz. 2-án tartott ülésein.)

What the law of gravitation is to astronomy,
what the elementary properties of the tissues are
to physiology, that the laws of association are to
psychology. *J. St. Mill.*

A legújabb nyelvtudományban rendkívül termékenynek bizonyultak az analogia hatásaira irányuló kutatások. De a nyelvészetnek van egy ága, mely eddigelé aránylag kevés hasznot meritett e kutatásokból: a szófejtést értem, melyben a reáfordított óriási erőfeszítések ellenére még folyvást oly nagyszámú, mondhatni számtalan találós mesével állunk szemben. Hiányzik itt az analogiás módszernek következetes alkalmazása, mely — ha kielégítő tapasztalati tényekre támaszkodhatik — nem retten vissza olyan magyarázatoktól sem, melyeket első tekintetre képtelenségeknek tarthat a járt utakon járó nyelvészkedés. Én is csak hosszas meggondolás és nyolcz-évi szakadatlan megfigyelés után határoztam el magam, hogy bővebben értekezem egy analogiás szófejtő módszerről, melyet «Az analogia hatásairól» való előadásomban (1881. 9. 1.) csak a következő pár sorban érintettem:

«Néha a szónak hangzására egyetlen egy más szó is bir annyi befolyást gyakorolni, hogy megváltozzék a kiejtése, s ilyenkor talán inkább azt kellene mondanunk, hogy a beszélő a két szót összezavarja s mintegy összeolvasztja. Mit szóljunk pl. ha azt olvassuk, hogy a tatrangi csángóknál *számtalan* helyett előfordúl *száméntalan*? (Nyr. II. 524.) Nem lehet más, mint a rokon értelmű *számtalan* és *táméntalan* szók egyesítése. Ha Batsányi «*segélytő* kezeket» ír (Költem. 32), nyilván a *segéllő* és *segítő* szavakat zavarja össze. A *szalangál* ige is (Kreszn.) talán a

szalad és irongál igékből, *feszeng* pedig a *feszeget* (**feszejtget*) és *feszeng* igékből lett. S vajjon a *bizgat* igében nem szabad-e a hasonlentsű *biztat* és *izgat* szavak összekeverését látnunk? Szótárainkban találjuk a *fennyeden* szót (vö. «Csak fennyeden van érintve» Figyelő IX. 70), s talán nem tévedünk, ha a *fennyen* és *könnyeden* szavakból magyarázzuk. Arany Aristophanesében *harczona férfiak* nyilván a *harczos* és *marczona* összevegyítése. Így csinálhatott a mi régi krónikánka *hün*-ből *Hunor*-t, hogy a *Mogyor*-ra rimeljen... Ilyen erősen hat egy-egy rokonjelentésű szó analogiája.*

Azóta folyton figyelemmel kísértem ez érdekes jelenséget, főképp az élőbeszédben, s azt tapasztaltam, hogy sokkal nagyobb szerepe van a szóalkotásban, mintsem eleinte hittem. Azonfölül más nyelvészeknél is találkoztam egyes ilyen magyarázatokkal, kik szintén csak félve s tapogatózva próbálgatták a dolgot, vagy habár helyesen rámutattak is e jelenségnek lélektani alapjára, a szóknek összezavarását vagy «contaminatio»-ját általában a ritkább szóalkotó tényezők közé sorozták.*) Azt hiszem, hasznára lesz az ügynek, ha vizsgálom nyelvünkben e szövegyítésnek más jelenségekkel való kapcsolatát, és iparkodom ezt az új szófejtő módszert egy csomó biztosabb példa elemzésével hasznosnak bizonyítani, s megmutatni, hogy e jelenség épen nem kivételes valami, hanem messzeható szerepe van szavaink történetében.

Az analogiás hatás a képzettársulás lelektani törvényén alapszik. Már a gyermek megérzi a hasonlóságot, az analogiát az egynemű alakokban, s ez az analogia vezeti aztán őt is a hasonló alakok képzésére. Az analogiának ez az érteke nem egyéb, mint a mit közönségesen nyelvértekek nevezünk. Az analogiának számos fajtáját legegyszerűbben két nagy osztályba csoportosíthatjuk: a belső és a külső analogia osztályába. A belső abban áll, hogy egy-egy szónak összes származékai vagyis képzős és ragos alakjai egy-egy képzetsorral csoportosulnak nyelvértekekben. A külső analogia viszont abban áll, hogy különböző szók hatnak egymásra, még pedig azért, mert bizonyos közös elemnél fogva földézik egymást emlékezetünkben. Ez a közös elem legtöbbször valamely közös alakotani kategória szokott

*) A függelékben összeállítom, a mit más nyelvészeknél találunk erre vonatkozólag.

lenni. Így pl. az összes tárgyesetek, az összes infinitívusok, közép fokok stb. szintén csoportokká sorakoznak nyelvértekekben. Innen van, hogy a *mind* szót a tárgyesetben mindenütt így kezdik használni: *mindet*; innen van, hogy a személykategoriák egységét helyreállítva a népnyelv országszerte elmossa az ikes és iktelen igék közti különbséget.

Néha azonban az egymásra ható szókban csak épen annyi a közösség, hogy hangzásukra nézve hasonlítanak egymáshoz. A *családot* pl. sok vidéken *csalárd*-nak mondják, csak azért, mert amúgy is rokonhangzású a *csalárd* melléknévvel (Győr megyében Nyr. VI. 272. Komárom megyében VIII. 94. Dráva vidékén VII. 746. Alföldön IV. 329). A gyűrűujjnak régi magyar neve, mely bebizonyíthatólag az ugor közösség hagyománya: *nevetlen ujj*; de e helyett Zala megyében *neveletlen* ujját, Baranyában *nevendék* ujját mondanak, s ez már valóságos népetimologia (Nyr. XVII. 236. és Tájsz.) A mélyútnak régi magyar neve *horhos*, de Tolna megyében ma *horgos*-nak nevezik (Nyr. V. 524. Veszprém városában is van egy *Horgos utca*, melynek mély helyzete kétségtelenné teszi, hogy szintén *horhos* volt valaha, s a Bakonyban egyebütt is *horog*-nak nevezik a mély völgyet, *horh* helyett, (Nyr. I. 94). Hont megyében a fenék *tokját* állítólag *toklyó*-nak is nevezik (Nyr. V. 474), holott ez a szó különben csak esztendő bárányt jelent.*)

Sokszor a hasonhangzású szók nem a hangzását, hanem a jelentését módosítják az illető szónak. Az *agyafüret* régen nyakas bolondot jelentett, s mai értelméből magyarázódik, hogy utótagja a *furfangos*-ra emlékeztetett. Az *örökődik* ige régi írónknál, «növekszik» értelemben is előkerül; nyilván azért, mert az *örögödik* igéhez hasonlít, mely ama korban szintén növekedést jelentett. A *ficzkándozik* ige egy-két írónál fölvetette a *fecskendezik* jelentését. *Ildomos* annyi mint a német *klug*; hogy ma hibásan *illedelmes*-t értenek rajta, nyilván a két szónak hasonló hangzása okozta. (A nép nyelvéből is közölték: «*ildomos*: illő» Gyöngyösön

*) Ide tartozik az az eset, hogy a nép a ritkábban használt idegen szókat egymással összetéveszti, s pl. *matricula* helyett azt mondja *praktikum* (Nyr. IV. 182), *omnibus* helyett *fidibus*, *filibus* (276), *receipe* helyett *receficze* (azaz *recepizs*, 280), *paraplé* helyett *kanapé* stb. Ilyen félreértés következtében állapodhatott meg a meglehetősen elterjedt *fraktura* e h. *praktika* agyafurtság, hamisság.

Nyr. II. 181.) A *kölöncz* metaphorás használatára, mely sokfelé el van terjedve, a *kölyök* szó volt hatással (IX. 91. Tájsz.). A *patak* szó Tolnamegyében a sár jelentését is fölvette, mert a *csatak*, *latyak*, *lacsak* szókhöz hasonlít (Nyr. VI. 230). *Sandalog* és *sandarol* eredetök szerint sandítást jelentenének, de a székely népnyelvben az az értelmök: «halk s lassu léptekkel vagy sunnyogva menni az úton», «sunnyogva, féloldaltag menni» (I. Kriza és Tájsz.): *sandarol* valószínűleg az *oldarol*, *ódarol* kedvéért, *sandalog* pedig az *andalog* kedvéért vette föl e jelentést (vö. *andalog*: gondolkozva, elmélázva, másra nem ügyelve, lassan megy» Nyr. VII. 91). Egy városi ismerősöm az *avar*-t erdei k o p á r helynek ertette, m rt — ügymond — «az *ugar* is olyasmi.*) — A francia *chère* szó eredetileg a. m. arcz (közélatin *carā*, görög *κάρᾱ*) és *faire bonne chère* a. m. jó képet mutatni, nyájasan fogadni valakit; de ebben a kifejezésben *chère* idővel a ,lakoma' jelentését vette föl, még pedig nyilván azért, mert a húsnak *chair* (lat. *carō*) nevéhez hasonlított (I. Littre: Études et Glanures 10).

Még erősebben hatnak egymásra az olyan szók, melyek használatuknál fogva állandó kapcsolatban vannak egymással. Jelesen három esetben történik ez, t. i. összetételekben, továbbá a jelentésnek ellentéténél vagy rokonságánál fogva.

Az összetételek közül nagyon kedveli nyelvünk az *iker* szókat vagyis olyan összetételeket, melyeknek tagjai mind jelen-

*) Más példák Magyar Határozók I. 25. — Más nyelvekben is sok ilyen példát találunk. *Klaft* a középfelnémetben *sirt* is jelent, csak azért, mert *graft*-hoz hasonlít. A francia *pucelle*, mely eredetileg *csirkét* jelentett (lat. *pullicella*), idővel a latin *puella* jelentését vette föl. Mind a latin *allaudare*, mely a. m. dicsér, ajánl, mind pedig a latin *allocare*, mely a. m. elhelyez, állít, ezzé vált a francziában: *adouer*: onnan 1300. körül átment az angol nyelvbe, s itt már most a két homonym jelentése új, közös jelentésekben egyesült: helyeselve állítani, jóváhagyni, megengedni. ('Between the two primary significations there naturally arose a variety of uses blending them in the general idea of assign with approval, grant, concede a thing claimed or urged, admit a thing offered, permit etc.' Murray: Dictionary.) — A finn nyelvben *kastua* a. m. megnevésedni, *kostua* a. m. megnevésedni, nedvességtől duzzadni, növekedni. Az utóbbi eredetileg pusztán növekedést, gyarapodást jelentett (mint a finn *koso* ,bőség', észi *kozu* ,gyarapodni' bizonyítják, I. Budenz: Szót. 7.56) s mai kettős jelentését nyilván a *kastua* hatásának köszöni.

tésre, mind hangzásra nézve rokonok. Ezt a rokonságot gyakran fokozza a kiejtés az által, hogy az egyik tagba belekeveri a másik tag hangjait. *Csúsz-mász* helyett néhol azt mondják *csász-mász* (Nyr. II. 466. Tájsz.), *csüngen-lögni* helyett *csüngeni-lüngen* (MNyszet. VI. 320. vö. *csigni-lögni* Nyr. II. 184), *térül-fordul* helyett *térül-férül* (MNyszet. VI. 352), *egyszer-másszor* h. *éccér-máccor*, sőt (*éccé-másszó* helyett) *écci-mácci* (Oláhfalv. Nyr. IX. 235). Hasonlóképp mondunk *szédett-vétt* helyett *szédett-védett*-et, s már Lépes Bálint írja a XVII. században: *Aprónként fölszedik-vedik füzetéseket*; a szombatosok ugyanazon század elején a többi közt *szedő-vedő*-nek nevezték az «összegyűjtés ünnepét» vagyis a táboros ünnepet (M.-Zsidó Szemle III. 322). Így lett a hajdani *kótyavető*-ből *kótyavetye*, s úgy látszik régi íróink *apró-csépü-jéből apró-csépü*. *Némi-nemü* helyett *némü-némü* régibb irodalmunkban igen gyakori s már a codexekben előkerül (pl. HorvC. 100); *semminemü* helyett is találkozók *semmü-nemü* (Századok XI. 419). *Kivilágos-kivivadig* e h. *világos kivi-radig*.

Ide tartozik az a jelenség, hogy, ha nincsenek is elválhatatlanul összetéve, ha csak gyakran kerülnek beszédünkben egymás mellé, már erősen hatnak a szók egymás hangalakjára. A *mintsem* kötöszó legtöbbször *inkább*-kezdetű főmondat előtt szerepel, azért a székely nyelvjárások egy része így ejti: *mintsebb*, *mitsább!**) Nevezetes az a sokféle átalakulás, melyet viszonyító és kérdő névmásaink szenvedtek a folyton velök járó mutató névmások hatása alatt. A *milyen* névmás még a XVIII. század közepén jóformán ismeretlen volt, s csak a *mely* és *minemü* volt használatos, a hol ma *milyen*-t mondunk. Emez nyilván a *mely*-ből alakult, még pedig kétségtelenül úgy, hogy az *ilyen* és *olyan* elemei vegyültek bele. *Mennyi* és *mekkora* szintén annak köszönik mai alakjokat, hogy rendszeren az *annyi*, *ennyi*, *akkora*, *ekkora* társaságában alkalmazzuk őket. Mig ugyanis *annyi*, *ennyi* az *az*, *ez* névmások származékai, addig amazok a *mi* névmásból vannak képezve s régi nyelvemlékeinkben csakugyan így hangzanak: *minyi*, *mikora* (illetőleg a képzőknek régibb alakjával *minyjé*, *mikorá*), csak később vették föl

*) Vö. éleczlapjainkban *mentül* — *antul* (e h. *mentül* — *annál*); továbbá: *Keljetelek fel mentül leülendetek*: *surgite postquam sederitis* (FestC. 85.) e h. *azontól mihelyt*.

mai ejtésöket: *mennyi, mekkora*. Ugyanilyen okból változott a régi *melyre* ezzé: *merre?* (mert *arra, erre*; Göcsejben *mörre, möre*, s ennek visszahatása alatt *örre, öre* e h. *erre*). Sőt némely nyelvjárá-sokban ilyenek is keletkeztek: *mezen? mez iránt?* (Biharban s Ormánságban, mind a kettő a. m. *merre*, mely úton, vö. *azon, ezen, ez iránt*); továbbá *mettől fogva?* (Szabolcsban, Esztergomban, a. m. mitől fogva, honnan v. mikortól kezdve, vö. *attól fogva, ettől fogva*).*)

De nem szükséges, hogy össze legyenek téve vagy általában együtt ejtsük ki az ilyen szópárokat; már maga a jelentésbeli összetartozás elégséges arra, hogy egymással elegyüljenek. Ha a két szó egymással ellentétes vagy egymással rokonjelentésű: akkor ha az egyiket alkalmazzuk, a másik könnyen megpendül lelkünkben, mintegy fülünkbe esendül, úgyhogy könnyen jöhet nyelvünkre is ugyanabban a pillanatban, midőn társát kiejtjük. Ennek azután természetes következménye a szókombinálásnak az a sűrű előfordulása, mely meggyőződéseim szerint igen hatalmas tényező szavaink történetében.

Hogy egészen biztos úton haladjak, mindenekelőtt azokat az eseteket kísértem figyelemmel, melyekben az élő beszéd zavarja össze az efféle szópárokat, s itt arra az eredményre jutottam, hogy ez az önkénytelen szókombinálás kiejtésbeli botlás alakjában számtalanszor előfordul. Az előadandó példákat három osztályba lehet sorozni: az elsőbe állítom a gyermeknyelv tévedéseit; a másodikba azokat, melyeknek a műveletlenek vannak kitéve, ha a műveltségi tárgyak kevésbé ismert neveit alkalmazzák; a harma-

*) Efféle átalakulások mint beszédbeli botlások olyankor is gyakran megesnek, ha a két szó csak véletlen kerül egymás mellé vagy bár csak egy mondatba. Magam hallottam a következőket: «*Közös edgy nappon*» e h. *közös vagy*. «Tegnap azt mondja a *Kacska* [e h. *Kari*]: Van most egy nagyszerű *maestránk*» «*Lini és Lida*» e h. *Lidi és Lina. Madrény* e h. *mellény*, mert éppen *nadrág*-ról is volt szó. *Agnosz-cizzszel* e h. *Agnosz-cizzel*. — Némely beszédben hallottam: «*Ein pättl wacka*» e h. *ein packl watta*. «*Donstag und dinnerstag*» e h. *dienstag und donnerstag*. «Ist das genig küse?» s aztán kijavítva: «Ist das nicht genig küse?» — Vö. «Mink ebben *hüzel el jártunk*» RMNy. II b. 335. e h. *hüzen el*: «mind *memmeiket*, mind *földéiket*» DöbrC. 13. e h. *földéiket*; tollhábák. «*Ebba a gödörbe*» (Nyr. III. 556) e h. *ebbe a*. Ide tartozhatik a Debreczeni *el-edi* e h. *el-adi*.

dikba végre azokat, melyeket művelt embereknél figyeltem meg, midőn egészen jól ismert fogalmakról volt szó.

Ha a gyermek valamely ismert tárgynak ismeri a nevét s azután ugyanazt a tárgyat más néven is hallja emlegetni, mely véletlenül hasonlít némileg az ismert szóhoz: akkor ennek befolyása következtében módosítja az új szót, s a képzettársulás a jelentésbeli és hangbeli rokonságnál fogva olyan erős, hogy az új szó a réginek kisebb vagy nagyobb részét fölveszi magába. Egy kis fiú¹⁾ ismerte a *csokor* nevét, de később ugyanezt *bokrétnak* hallotta nevezni: az eredmény az volt, hogy ő *csokrétnak* nevezte s e nevet, ámbár mástól senkitől nem hallotta, hosszú időn át alkalmazta. Szintügy egyesítette a *korsó* és *kancsó* szókat *kancsó-vá*, a *czimbalmot* és *cziterát* *czimbora* névvel illette, a *pont*-ot vagy *pött*-öt *pönt*-nek és *pönty*-nek mondta, a pályaházat (*állomás*-nak és *masinaház*-nak hallván) *álló-masinaháznak* nevezte, s mind ezekhez a szóalkotásokhoz sokáig ragaszkodott. Egyszer azt mondta: *rá-tiposott* = *rá-tiprott* + *rá-taposott*; máskor ezzel nyujtotta oda a forró húsdarabot: «*Fütse meg, mamuska*» = *fujja meg* + *hütse meg*.²⁾

A műveletlenek különösen az idegen szókat zavarják össze egymással vagy az ismertebb honi szókkal. A nép fiának *dokumentum*-ot meg *okmány*-t emlegetnek, azért aztán megesik rajta, hogy *dokumány*-nak nevezi az okiratot, a hogy közölve van a göcseji nyelvjárásból (Nyr. X. 191). Hasonlóképp olvasztja össze a *vizsgálat*-ot az *ekzsámentum*-mal (examen) ezzé: *vizsgáment*.³⁾

¹⁾ Mind ezeket kis fiam beszédben figyeltem meg, életének 4. és 5. évében.

²⁾ Néha olyan szókat is összekevert, melyek nem egy fogalmat jelöltek, de mégis egymással valami tekintetben kapcsolatos fogalmakat. Így keletkeztek a következő szók: *viagut* = *viadukt* + *atagut*; *bokroncs* = *bokréta* + *abroncs*? *gumi flasztikum* = *gumi elasztikum* + *flasztron!* (e három gyakran mondta, a hátralevőket csak egyszer-egyszer) *völeríteni* = *vödörrel meríteni*; *déletön* = *délelőtt* + *debután*. Egy más gyermek *pernyök*-öt mondott *pök* helyett, mert a gyakrabban szóban forgó *hernyó*-t keverte bele. V. ö. a *gyulángó* szót, melylyel egy gyermek a rakétát nevezte el a Nyelvőr egy közleménye szerint, s mely úgy látszik a *gyuladó* és *pillangó* összezavarásából támadt; továbbá az Egger közölte gyermeknyelvi példát: *dursterig* = *durstig* + *hungerig* (Indg. Consonantismus, 6).

³⁾ Lukács alkalmazza a «Tiszántúli Kis Magyar» című gyermek-könyvecskében, melynek sok más kifejezése is közvetlenül a népnyelvből

Göcsejből közölték ezt az igét: *zegváll, vekszál* értelmében; nyilván a vekszáló *egzekválás* hatása adott rá okot (Nyr. X. 191). Érmelléki közleményben olvassuk: *«rétikál: recítál;»* úgy látszik a *prédikál* ige van belekeverve (V. 473). Azt is hallottam: *Don Vivant* e helyett: *Don Juan + bonvivant*.¹⁾

De végre a műveltek beszédében s egészen jól ismert szóokban is annyira erős lehet a képzettársulás, hogy két-két rokonértelmű szó összeolvad, főkép ha azonkívül hangzásukra nézve is valamennyire hasonlók. Magam észleltem a következő eseteket: *«Bekenyertették az ellenséget,»* ez a helyett volt mondva *bekertették*, s mint a beszélő (született magyar) megvallotta, az utóbbi szóval együtt ez is a nyelvében volt: *bekanyarították*, mintha azt akarta volna mondani, hogy *egy kanyarodással bekerítették*. (V. ö. alább a tájszók közt is: *keremít*). Ugyanaz mondta: *«Ma is járnak erre kirándulók, egy csoportot most láttam;»* s maga jegyezte meg, hogy *csopotot* és *csapatot* akart mondani; továbbá: *«Mikor arra került a szor»* s kijavítani akarva *«vagy a só,»* e helyett: a *sor*, vagy *szó*. Egy asszony ezt a megjegyzést tette egy gyermekre: *«Malaczkosan eszik ez a gyerek,»* azaz *malaczosan + piszkosan*. Más ismét azt mondta: *«Elrongítják a fákat»* = *elrongálják + elpusztítják*. Egy fiatal nyelvész a *vogul* nyelvet ismertető *Beguly*-t önkénytelen *Vogul*-nak mondta egyszer. Egy akadémiai értekezleten hallottam a következőket: *«Hivatkozással ezen három pontban foglalkozottakra»* (*foglaltakra + fölhozottakra*); továbbá: *«A régi ügyrend ezekkel az új czikkekkal pótolandó»* (*pótolatlik + pótlendő*).²⁾

van ellesve: *«Szép kis könyvet ajándékozott a múlt vizsgámentkor (examen) 28. «Kapott-e osztán vizsgámentre szép új ruhát?» «72. (v. ö. Szép ruhácskát vészok neked ekzsámentumra 14.) Német beszédben hallottam ezeket: «Das ist ein alter schlamprian» = schlamperei + schlendrian. Melokument e h. medikament, vö. dokument.*

¹⁾ Ide számíthatjuk azt az esetet, hogy idegen nyelvet beszélve, egy-egy idegen szóba könnyen keveredik bele egy hasonló hangzású anyanyelvi szó. Egy angolul beszélő a *short way* helyett azt mondta: a *cozt way*, a m. *kurta* v. német *kurz* szó miatt. Egy német eseléd magyarul beszélve folyton ezt mondta: *knjafogni* e h. *nyafogni + knaufen*.

²⁾ Egy-két német példa: *interdessen* = *indessen + unterdessen*; *«er wird nicht viel drauf spléndiren»* = *spéndiren + spléndül sein* (ezeket magam hallottam); *«musikeiner, spielt auf!»* = *musikanten + zigeuner* (ezt Volf

Még írásban és nyomtatásban is találkozunk egy-egy ilyen elegyszóval. Hogy Arany János a *marezona harezost harezona férfinak* mondja és *micsoda ízé* helyett azt kérdi: *mizé? kizé!* (l. Arist. Gloss. *kizé*), vagy hogy Balásfi Tamás a *bárgyu argumentumot bárdumentumnak* nevezi (l. Nyelvt. Szót.): az tréfás szándékkal való szóelegyítés, minőket leggyakrabban találunk az elezlapokban. De a következők önkénytelen összezavarásból fakadtak: *sephesültetik* (RMK. I. 254) = *sebheszik, sepheszik + sebesültetik; lásshatsz* (u. o. V. 234) = *lássadsza + láthadd; hazudtoltat* (l. Nyelvt. Szót.) = *hazudtol + hazudtat; sámalít* (Ölelj meg fiam és sámalíts: umarme mich, halte mich, sohn, Kónyi: Ábel 26) = *segít + gyámolít; illyentén* (u. o. 175. s még egyszer) = *ilyen + illyetén; előbbszer* (Szék. Okl. II. 122, Ányos. Aigner kiad. aj. lev. és 47) = *előbb + előszer; elsőbbszer* (Bár: Munk. VIII b. 101) = *elsőbb + először; utólszor* (Ányos 68) = *utóbb + utólszor; előrevonyuló arczél* (Hunf: MĒth-nogr. 38) = *előrevonuló + előrenyuló; köszörgős hang* («A rekedt köszörgős hangján szépen akar zengiesélni» Ústökös XXI. 581) = *torokköszörülő + nyöszörgős; untalanszor* (u. o. XXIII. 325) = *untalan + számtalanszor; tettlegelés* («A hivatalnokok családjai is felgyültek az emeletre s mindkét tábor részéről megindult a tettlegelés» Egyetértés 1888. V. 27. 3. l. 5. h.) = *tettlegesség + ütlegelés; káprándozás* („hallucinatio” Úgyvédek Lapja V. 6. sz. 2. l.) = *káprázat + ábrándozás.**)

A mit a példákban mint a nyelvérzéknek alkalmi megtévedését látunk, ugyanazt sokszor tényleg megállapodó nyelvszokásnak tapasztaljuk. Minthogy az ilyen szópárok általában könnyen összefonódhatnak tudatunkban, sokszor az is megtörténik, hogy az így keletkező kombinációkat többen is mondogatják, s a kik hallják — mintegy érezvén bennök mind a két régiebb szót — akaratlan elfogadják s a beszélgetés folyamában ismétlik.

György közölte velem); ezt is hallani a német beszédben: *ein zuener wagen* v. ö. *der wagen ist zu* és *ein ofener wagen*.

*) Hírlapjainkban gyakran olvasunk *fertőtlenítés* helyett *fertőtlenítést*, nyilván a sokkal gyakrabban használt ellentétes *fertőtötés* miatt. Egy szedő Nándor helyett *Nániel*-t szedett; bizonyára *Dániel*-re is gondolt ugyanakkor.

Igy aztán elterjednek egy-egy nyelvjárásban, sőt nagyobb vidékeken vagy akár az egész nyelvterületen is. Minthogy a dolog természeténél fogva legtöbb ilyen kombinált szót a helyi nyelvjárásokban találhatunk, főképp ezekre fordítottam figyelmemet, s azt tapasztaltam, hogy ilyen magyarázat nélkül számtalan szó megfejtetlen maradna. Egyelőre csak legbiztosabb példáimat állítom itt össze.

Csallóközben a zaj, kiabálás kifejezésére két különös szó használatos: *zsinaj* és *zsviat*; kétségtelen, hogy mind a kettő a *zsinat* és *zsviaj* összeolvadásán alapszik (Nyr. I 333).¹⁾ — A piszkos, rút, csunya fogalmára Komárom, Fehér, Pest és Bács megyékben, tehát jókora vidéken van elterjedve ez a furcsa két melléknév: *ocsonda* *ocsmonda*; könnyű kitalálni, hogy ezek az *ocsmány* és *ronda* szók egy-egy feléből vannak kombinálva.²⁾ — Dunán túl nagyon elterjedt kifejezés ez: *fölgargatni*; annyit tesz, mint föllármázni s különösen zörgetéssel fölgavarni, fölgörgetni, alig tévedtünk tehát, ha e két ige egyesítéséből magyarázzuk: *fölgavarni* + *fölgörgetni*. Ormánságban *zargatni* a Tájszótár szerint a. m. kergetni, itt tehát az is lehet, hogy a *zavarással* a *kergetés* egyesült, vagy pedig az utóbbi a *zaklatással*. Jászberény vidékén járatos egy *kurgatni* ige, mely hiteles szóbeli értesítés szerint rendszeren lármával járó kergetést jelent,³⁾ s azért azt hiszem, hogy a *kurjogat* és *kerget* igékből keletkezett. — Szilágyságban a kiáltozást *sikobálás*-nak mondják, tehát *sikoltoz* + *kiabál* (Nyr. IX. 565); és ifj. Szinnyei J. mint Erdélyben hallott szót közli velem ezt: *ordibál* = *orditoz* + *kiabál*. — Abanjban a keresgélést a többi közt így fejezik ki: *kutaskodik* = *kutat* + *kereskedik* (IV. 329). Ugyanezt a fogalmat sok vidé-

¹⁾ A *zsviat*-hoz úgy látszik csak véletlen hasonlít a székely *zvrat*, ez talán a *szó* származéka.

²⁾ Az adatok Nyr. V. 474. IX. 284. V. 130. IV. 42. Bács megyében egy hallgatóm értesítése szerint. A félegyházi *ocsónás*, mely hitványt jelent (V. 130), nyilván szintén az *ocsmány* első felét foglalja magában, de honnan vette az utórészét? — A csunya, tisztátalan fogalmára van egy ilyen tájszó is: *csunda* (szék. Tájsz., Szolnok-Doboka m., Nyr. IX. 427. Debreczen, VII. 138) = *csúnya* + *ronda*. De ugyanolyan értelemben *sunda* is használatos (Hajdu m., IX. 524. v. 3. «sunta: esúfos, nevetségre méltó» SzD.: M. Vir. Told.) = *sunyi* + *ronda*?

³⁾ V. ö. még: «E szegény embert [adó]hátrálékáért a kétségbeesésig kurgatják» Jászberény és Vidéke II. 7. sz. 4. l. — Budenz másképp magyarázza e *kurgat* igét, Szót. 7.

ken ilyen igékkel jelölik: *kurkál*, *kurkász*; az első a. m. *kutat* + *turkál*, a második a. m. *kutat* + *fürkés* (Dunán túl, Csallóközben, Szatmárban, Békésben s a Székelységben, I. Tájsz. Nyr. XV. 40), Hasonló értelemben előfordul még: *vatat* = *vaszakol* + *kutat* (*vatat* Szolnok-Doboka, Nyr. XI. 93. Székesfehérvár, VII. 188. v. ö. *vaczküll* u. o.), *vatarász* = *vaszakol* vagy *vatat* + *kotorász* (XV. 407), *motoráz* = *motoz* + *kotorász* (XV. 405), *matat* v. *motat* = *motoz* + *katat* (Tájsz. CzF.), *kotonoz* (Tájsz.) = *kutat* + *motonoz*, *katrat* = *katat* + *kotor* (Kriza 504. v. ö. *satrat*: ide s tova kap. Tájsz.). — Többi példáimat röviden betürendben sorolom el:

Abajdok: «izlés s arány nélküli,» idomtalan (Kriza) és «*tabajdok*: tajdok, moeskos» (Tájsz.) = *abajdocz* + *tajdok*, *tajak*, *tajk*; hitvány, tatar (Kriza).

«*Abaskodik*: ágaskodik» (Kriza) + *labaskodik* (szék. Tájsz. Vagy tán ez lett amabból a *lab* belekeverésével?)

Ahaddig, *cheddig* e h. *addig*, *eddig* (Csikban s Keresztúrfiszékben, Kriza 554), *ahattótól fogva* e h. *attól fogva* (u. o. és 491b.) «*ehettőtől fogva ahaddig*» (Csik, Tájsz.) az *ahajt*, *chejt*, *aharra*, *cherre*, *aháról*, *chéről* hatása alatt (= *a-helyt*, *a-helyre* stb.)

Áj (Ormánságban, Somogyban, Hetésen a. m. és, I. Tájsz., Nyr. III. 473. *ájó*: ásó, u. o. 90) = *ás* + *váj*. — Budenz Szótárában s: j hangváltozással magyarázza, a minék mindenesetre gyöngébb alapja van. Hogy a *váj* ige volt itt hatással az *ás*-ra, a mellett szól ez az összetétel is: *ájom-vájom* (Hétfalu, Nyr. III. 523) e h. *ásom-vájom*.

Ámbolyog (lassan jár, ödöng, téb-láb, de egyenesen kószál is, székely alak, I. Nyr. VI. 42. V. 180. 222) = *ámolyog* + *bolyog*. (*Ámolyog*: *ámul* = *szédeleg*: *szédül*.)*)

«*Bakdáncsol*: *bakdácsol*, *bukdosca lépeget*» (szék., V. 230) = *baktat* + *bukdáncsol*, *bukdácsol*.

Baklat (Tájsz.) = *bakzik* + *kostat* (v. ö. *bislet* Tájsz.).

«*Bingyó*: kicsiny, ki nem fejlődött gyümölcs» (szék. Nyr. VII. 283. v. ö. VI. 471. és Nyelvt. Szót.) = *bimbó* + *bogyó*. — V. ö.

*) V. ö. «*Ámnyog* (lebzsel), rokon ezzel: *nyámnyog*» (szék. Nr. I X. 41) = *ámolyog* + *nyámnyog*. «*Csámborog* kószál» (Bihar, IV. 43) = *csavarog* + *ámolyog*? «*Csivelyog*: tévelyegve jár» (u. o. és V.811) = *csavarog* + *tévelyeg*.

bingo és *bogolyó*: éretlen kis gyümölcs, Tájsz.; *bingolyó*, *bingó*, *bogyó* MNyszet. VI. 317.

Bongor (apró vad fákkal sűrűn benőtt hely, Kriza) = *bokor* + *cséngör*, *csöngör* (sűrű bokros hely, u. o.)

Botog (dologtalanul jár elé s hátra, Kriza) = *botol*, *botáz* (u. o.) + *bolyog*.

Bukseng (Nyr. IV. 425.) = *buksegg* + *bukfencz*.

«*Búsan terem: busásan, dúsan terem*» (Kecskemét, Nyr. IX. 93).

Buszma (buta, igen buta, Rábaköz, Nyr. XVIII. 47) = *buta* + *szuszma*.

Czölömp, *czölönk* = *czölöp* + *kölöncz* (cseh *klíneč*, v. ö. alább *kölömp* és *czölöp*.)

Czorhol, *czurhol* = *czáfol*, *korhol*, *kurhol*.

Czubor-fa = *zuboly-fa* + *szobor*.

Csacsa (csabos, csacska, Vas vm. Tájsz.), *csármál* (sokat kiabál' szék. u. o.) = *csacska*, *csacsog* + *lárma* stb.

Csereburung: *cserebogár* (Kriza) + *burunkozik* (*burrog*, *dong* a *cserebogár*, v. ö. *burran* u. o.)

Cserőcze (apró cserjékből álló sűrűség CzF.) = *cserje* + *csepőcze*.

El-csiszomodni (elsikámlani, szék. Tájsz.) = *el-csuszamodni* + *eliszamodni*. *Csiszonkázni* (Tájsz.) = **csuszonkázni* + *iszankodni*, *iszonkodni*. (*Csiszamik*, *csiszamó*, *csiszamodék* már XVII. századi írónál is van.)

Csődelék = *csődület* + *csőcselék*.

Csönkö (levágott fának csutkója, Kriza) = *csonka* (v. *csutkó*) + *tönkö* (Tájsz.).

Csüp, *csup* = *csücs* + *püp* (v. *küp*).

Csurdé (meztelen; tollatlan verébfi, szék. és Szilágyság, Nyr. VIII. 474, IX. 428. 182) = *csóré* (l. VIII. 474) + *puridé* (l. XI. 565. v. ö. még *puszi* IX. 236).

Döhönye (II. 518) = *döher* + *tohonya*.

Dülekedik; *tülekedik* (l. ezt CzF.-nél) = *dül* + *dulakodik*, *tülakozik* (l. ezt Kreszn.)

Éghetetlen = *éktelen* (l. e kettőt Krizánál 496) + *véghetetlen*.

Eleintéken: *eleinteni napokon* (Kriza).

Endelődik: *émelyődik* (Kriza) + *andalódik*.

Épelődni Tájsz. = *évelődni* (v. *ételődni* Tájsz.) + *tépelődni*. *Faktat* CzF. = *faggat* + *fartat*.

Fukari (Somogyban Visnyén és Gömörben hallgatóim értesítése szerint; így használták a Pesti Naplóban is 1881. VI/9. tea) = *fukar* + *zsugori* (v. ö. még *facsari*, *faszari* Tájsz.)

Furtonosan (Hétfalu, Nyr. V. 330. «*furtonfurt*, *furtomoson*: szakadatlanul» Homoród, u. o. I. 135) = *fo'ytonosan* + *furtonfurt* (ném. *fort und fort*.)

Gajdász (tele torokkal kiáltoz, Veszprém s Zala vm., Tájsz. és Nyr. II. 427) = *gajdol* + *kajdász*.

Gazmalék (folyók partjain tömegbe verődött sok holmi, Kriza) = *gaz* + *törmelék*.

Gazmota (u. a.) = *gaz* + *csimota*. (A *gazmota* aztán különféle módon iker szóvá alakul át: *gezemuza*, *gezemuca*, *gezemi-cze* stb.)

Neki-gázolodik (hozzáfog, Kecskemét, Nyr. IX. 333) = *neki-gázol*, *neki-gázlódik* (v. ö. *gázlódni* Tájsz.) + *kászolódik*.

Gérnye (Tájsz.) = *gérhes* + *tesznye*. — *Gérhám* (görhes, sovány' Rimaszombat, Nyr. V. 230) = *gérhes* + *sovány?*

Göböres (göröngy, Nyr. II. 373) = *göb* + *hopores*.

«*Gömbö*: marha-böndő; a sertéseknél *gömböcz*» (szék. Tájsz.) Sőt *göndő* is van Krizánál («haskó» a.)

Görzsed («két rét g.» Győr, Tájsz.) = *görnyed* v. *görbed* + *güzsad* (v. ö. *güzsadt*: meggörbült Tájsz.).

Guliba (Szeged, Nyr. VIII. 235. Fehérm., IX. 284) = *gunyhó* + *galyiba*.

Le-gyáfol (Kriza) = *gyápol* (MNyszet. VI. 372) + *le-czáfol*.

Gyúha (Baranya, Kassai: Szókönyv. I. 45) = *gyuha* + *éha*.

Gyak (a. m. *dugni*, Esztergomban, így pl. már Lippai: PKert III. 193. Lépes Bálintnál *meggyukni* egyenesen a. m. *meggyakni* megszűrni) = *gyak* + *dug*.

Gyiresz: gyér növevő erdő (Kriza) = *gyír*: gyér (Tájsz.) + *cseplez*: alacson bokros erdő (u. o., v. ö. *csepéte*, *csepöte* u. o.).

Hannássik («hadd látom' Sopr. Nyr. II. 519) = *hanném* (hadd nézzem) + *hallássék* (hadd lássam).

«*Harimzsál*: *horzsol*» (Somogy, Nyr. IX. 283) + *karimzsál*.

«*Hókács*: *forgács*» (Ormánság, Nyr. III. 182) + *halk* («forgács' Tájsz.). V. ö. még *szijács*.

Horpály (széles völgyes hely, Fehérm. Nyr. XI. 284) = *horpadás* + *lapály*, vagy talán inkább *horh* + *lapály*.

«*Ingesztel*: *ingerel*» (Borsod, Nyr. IV. 43.) + *égesztel*: *nógat*, *ingerel* (Csallóköz VIII. 333. l. 232). V. ö. «*églelni*: *vexare*» és «*iglelni*: *reprehendere durius et frequenter*» (Tájsz.) és *égödelöm* beszéd, *égödelöm* káromkodás (Kunság, Nyr. I. 122).

Ippaszzkodik (Kriza) = *iparkodik* + *kapaszzkodik*.

Izró (mindig így mondta egy Budapesten szolgáló érsekujvári cseléd: *izró parázs* stb.) = *izzó* + *forró*.

Kapeziáskodni (hetykélkedni, aggatózni Nyr. XI. 479) = *kapczáskodni* + *hepeziáskodni* (a jelentések is a rokon hangzásnál fogva egyesültek egészen.)

Le-kaszarint (leszel, Nyr. III. 87) = *le-kaszabol* + *le-kanyarint*.

Katangol, *katyangol* (Tájsz.) = *köszál* + *csatangol*.

Keremít («*kanyarit*, *karén* vág pl. *kenyeret*; né *keremítsd* le azt a *kenyeret* te, *vágj* a *sorján*» alföldi szó, Nyr. XIV. 190) = *kerít* + *karamít* (a Székelységben a. m. *kanyarit*, ill. ennek régibb alakja, l. Budenz Szót.).

Keszége e. h. *keszeg*, a *kecsge* hatása alatt. Viszont *köcsög* e. h. *köcsöge*, a *keszeg* hatása miatt (l. Herman Ottó: *Halászat Könyve*).

Kokány (fene gyerek, Debr. Nyr. VII. 330) = *karakány* + *mokány*.

«*Kokonya*: *afonya*» + «*kokojza*: *afonya*» (Tájsz.).

Kopri = *kopasz* + *csitri*. (V. ö. «*kopri*: *kopasz*, *meztelen*» Orosháza, Nyr. VI. 179. «*csitri*: *kopri*, *rövidhajú*» Nagy-kunság, XVI. 191. «*csitri*: ha vki igen le van *nyírva*» Hont m. VI. 182. «*csötrös*: *elvágott rövid hajú*» Gömör, Tájsz. *csuri*: *kinek a haját a bőr*ig lenyirtak.)

Kölömp (ölbosszú darab fa, szék. Nyr. V. 377) = *kölöncz* + *czölömp* (l. ezt itt fönt).

Köstörködni (ingerkedni, Baranya, Tájsz.) = *kötekedni* + *böstörködni* (v. ö. még *östörög*: *pöröl*, Soprony m. Nyr. II. 560).

Kurtélli (kaczagány, szék. l. Tájsz.) = *kurti* + *rékli*.

Küsdbe menni, *küsdeni* (Kriza, Tájsz., szék.) = *küzdeni* + *vesdibe futni* (versenyt futni; Kriza szerint *vesdi* egyértelmű ezekkel: *vess*, *vers*, s ebből ismét azt következtethetnők, hogy *vesdi* és *vess* = *vers* + «*vesd el magad*: *nosza szaladj*, *iramodj*» Kriza).

Mánkó (együgyű ember, Udvarhely) = *málé* + *ánkó*.

Mengyek = *megyek* + *menek*. (Ha a tiszavidéki *mengyek* a *mégyék* igének régi teljesebb alakja volna, akkor a nyelvemlékekben is kellene nyomának lenni.)

«*Mogorú*: *mogorra*» (Borsod, Nyr. IX. 333) + *szomorú* (*szigorú*?)

Mükölködik (Csik, Nyr. IX. 43) = *müködik* + *müvelkedik*.

Náspáhol (SzD: MVir. Told.) = *náspángol* + *elpáhol*.

Nazsnagol (Érmellék, Nyr. V. 473) = *náspángol* + *lazsnakol*.

Nyiszál (Dunán túl a. m. *riszál*) = *nyes* + *riszál*.

Nyuzga (sovány, elesigázott, Nyr. XVI. 286) = *nyuzott* + *nyurga* (v. *nyurga* + *vézna*).

Ócsáll (Lehr: Toldi 407) = *ócsáll* + *bécsmél*.

Paszat (Nyr. II. 561. V. 228. 230) = *píszok* + *maszat* (vö. még *gamat*, *szemet* stb.)

Pirinyó, *piránkó*, *pirinkó* (Székely tájszók) = *pícziny* + *parányi*.

Pírhanyagos (Kassai: Szókönyv) = *píros* + *vérhenyegés* (vö. a régi nyelvben *derhenő* = *derült* + *vérhenyő*? és *burhonyó idő* = *borult* + *derhenő*?)

Píszke, *bíszke*, *bószke* (egres', de az első kettő ribiszkét is jelent) = *pöszméte* + *ribiszke*.

Poczány (vakandok, Drávamellék Nyr. V. 572) = *poczok*, *puccok* (vakandok, Dunán túl, uo. 228) + *patkány*. (Vö. *buzgány*: *patkány*, Gyergyó, Nyr. IV. 282. és *poczok*: *poczegér* uo.)

Pontyó (cyprinus tinca, schleihe, vö. SzD. és Kassai: Szókönyv I. 108) = *ponty* + *czompó*.

Pötít: *pótol* (Győr, Nyr. VIII. 523) + *tödít*, *toldít* (vö. még *tópol*, *tópít*: *pótol*, Nógrád, V. 182).

Pranda = *prasnya* + *ronda* (vö. még *rusnya*?)

Ragadáncs: *bogáncs* (Tapoleza, Nyr. VIII. 469) = *ragadály* + *bogáncs*.

«*Rékkenyeg*: *rekkenő meleg*» (?) (Szatmár, Nyr. X. 140).

Répzeni: *rémlelni* (SzD: MVir. Told.) + *képzeni* (vö. *rebzsik*: *jut* v. *rémlik* az eszébe, Marczalmellék, Tájsz.)

Rózan valószínűleg úgy keletkezett a *józan*-ból, hogy ez a *részeg* kezdő hangját vette át.

Sadar (Vas vm. Kassai: Szókönyv I. 73) = *sodor* + *csavar*.
Sajdol (Vas vm. uo. 72) = *sajnál* + *fájdal* (vasmegyei kiejtéssel *fájdol*)?

Sanyavész = *sanyarú* + *csenerész* (l. az utóbbi szó alatt CzF.).

Sikma (Nyr.) = *sipka* + *kucsma*!

Tácsog (ácsorog, száját tát' Udvarhely) = *tátogat* (v. *támolyog*) + *ácsog* (az utóbbit is használják uo.)

El-takulj (Tájsz.) = *eltakarodj* + *ellődülj*.

Tempe (törpe, székely, Nyr. IV. 328) = *tömzsi* + *törpe*.

Téplő (kendentörő, szék. Tájsz.) = *tépő* + *tiló* (cséplő?)

Tonka = *tompa* + *csonka*. (Vö. **Tonka*: *csonka*, hegye-törött, pl. kés, szeg' SzD: MVir. Told. **Tonka*: *tompa** és **Tonka*: *csonka** Tájsz. **Tonka*: *tompa*, életlen, köszörületlen kés' Fehérv. Nyr. VII. 188. **Tonkul*: *tompul*' Ipolyvidék, III. 428. **Konta*: *csonka*' Szatm. Tájsz. *Tonka* divik még Soprony megyében is, Nyr. II. 561.)

Töngörög (Kreszn.) = *ténfereg* + *högörög*, *hengereg*.

Végestelen végig (Nyr. VIII. 40) = *véges végig* + *végtelen végig*.

Vihatar (Abauj, Nyr. V. 272) = *vihar* + *zivatar*. (*Viheter* = *vihar* + ném. *wetter*? *Vihér* Tájsz. = *vihar* + ném. *wetter*? Úgy látszik, az utóbbi előbb **ceter* alakban honosult meg s aztán csak a *vihar*-ral elegyedve vált *viheter*-ré és *viher*-ré. Vö. Szarvas Gábornak a *viheter*-ről való fejtegetését Nyr. —)

Zihar, *zivar* (Székely, Tájsz.) = *zivatar* + *vihar*.

Ziheter (Nyr. II. 473) = *zivatar* + *viheder* (uo.) — *Zuhatar* szintén = *zivatar* + *viheter*, az *i*-nek utólagos illeszkedésével.

Zámor: *crapula* (erdélyi szó, Nyr. IX. 526); vö. **zákányos*: *mámosos*' (Kiskunság) IX. 567.

Zsödör (*az orsó torka zsödri a fonalat, összepödri' Győr, Tájsz.) = *zsuról* (dörgöl, surol, Kemenesalja, Tájsz.) + *pödör* (vö. még *sodor*).

*

Az elsorolt tájszóknak nagyobb része valószínűleg csak a legújabb korban keletkezett, ámbar egyesek közülök talán már régebben is járatosak voltak. Találunk is már régibb íróinknál egyes

ilyen szókat, melyekről minthogy ritkán fordulnak elő, némi valószínűséggel föltehetjük, hogy szintén csak tájszók voltak, szintén csak egyes vidékeken támadtak két-két régibb szó elegyítéséből. Ilyenek a következők:*)

Cziczere, *cziczérés* Diószeginél a. m. *cziczoma*, *cziczomás* vagy *pipere*, *pipérés*; nyilván e kettőből van kombinálva. Ugyanezen értelemben előfordul *ficzere* is (már a XVI. században Bornemisznál és másoknál), továbbá *ficzoma* (Bethlen: Élet. 180. 53). A kettő közül az egyik mindenestre, de valószínűleg mind a kettő kombinálás által keletkezett, úgy, hogy a *cziczere* és *cziczoma* szóktól kapták utórészöket; mert előrészök megvan a régi *ficzkéz* igében, mely szintén a. m. *piperez*, és a balatonmelléki *ficzos*-ban, mely a. m. *pipérés* (Tájsz., talán összefügg velök a *ficzók* is). Itt említek még egy furesa kifejezést, mely egy székely köszöntő rigmusban fordul elő: *E ház közepébe egy zászló ütessék, arannyal ezüsttel *felpuczomáztassék** (Népk. Gy. III. 283) = *felpuczoltassék* + *felcziczomáztassék*.

Czifornyás (egy kurucz nótában, Thaly: Adal. II. 90) = *czifras* + *czikornyás*.

Eldödi Sámháznál és Illyefalvinál a. m. hajdani, őskori; ebből vonták el aztán az *eldöd* főnevet. *Eldödi* kétségkívül az *elő* szó származéka, de hogyan lett az *elő*-ből *el*? s micsoda képző az a *-dödi*, mely semmiféle más szavunkban elő nem fordul? — Ugyanezen értelemben használják XVII. századi íróink ezt a két szabályosan képezett szót: *elődi*, *elődedi* (Pósházi, Czeglédi s mások). Véleményem szerint e kettőből van összezavarva ama harmadik: *eldödi*.

Evedtség kerül elő Heltainál és PP.-nál, a nélkül, hogy *evéd* igét használtak volna. Az *evédtség* tehát, úgy hiszem, az *evesség* és *genyedség* elegyedéséből lett. Bod szótárában már *megevédt* is van, sőt Sándor István az *evéd* igét is fölvette, de ezeket is a *meggenyedt* és *genyed* analogiájára képezhették.

Festőzés (MA: SB. 239) = *festés* + *kendőzés*.

*) Csak keveset idézek, mert nagyobb részökre nézve a Nyelvtörténeti Szótár tanúságát kell bevárnunk. Áll ez egyébiránt az eddig elszámolt tájszókra nézve is, mert lehetséges, hogy egyes esetekben a Szótár épen azt fogja régibbnek bizonyítani, melyet mi a másikból támadottnak mondtunk.

Gyapor, gyapora MA. szótárában a. m. *fecundus, solidus = gyakor + szapora*. — Ugyanott ezeket is olvassuk: **gyaporodom*: *creasco, augescio* és **gyaporitom*: *foeto, fructifico**, és ezeket mai nyelvjárásokban is megtaláljuk (Bodrogközben **felgyaporodni*: *felserdülni** Tájssz., és Csallóközben **gyaporit*: *szaporit, gyarapit** Nyr. I. 278). Ezek nyilván a *gyarapodik + szaporodik, gyarapit + szaporit* igékből lettek.

Kalafa fordul elő néhol a *kaloda* helyett, úgy, hogy a *fa* képze és neve elegyedik belé.

Kaszabol Dugonicsnál a. m. *kaszabol + nyirbál*. *Kaszabol* szabályos *l*-es igéképzés a török *kaszab* szótól, mely eredetileg mészároszt jelent. E főnevet még a Tájsszótár is közli (**ki a sörtést, marhát földarabolja**) és *Kaszap* alakban vezetéknevül is él.

Keserkedik Faludinál a. m. *kesereg* vagy *szomorkodik*.

Oszelegy (Pósbázinál többször) = *öszeleg* (Matkó, Sámbar) + *elegy*. Vö. *egyvelegy nyelvek* (Teleki J. Jutalomfeleletek 198, 199) = *egyveleg + elegy*.

Pámpolódik Heltainál a. m. *pámpolódik* (Kr.); ebbe t. i. belevegült a *kámpol* ige, mely a. m. nyelvel, gúnyol (Faludi és Tájssz); *kámpolódás*: *maledictum* (Wagner: Phras. a *Laedo* szó alatt). Vö. még **hámpol*: *gyaláz, szid** Kapnik vid. Nyr. II. 183.

Valamentényire: Faludi gyakran használja (33, 35, 53, 635 Toldy kiad.) e h. *valamentényire*, s valószínűleg a népnyelvből vette. E különös alakot úgy magyarázhatjuk, hogy a rokonértelmű *calamint* van belezavarva. Hasonlót olvasunk már egy XVII. századi levélben: **Sándor úr dolga valamentire megjobbul** (LevT. II. 367. a kiadásban meg van jegyezve, hogy **igy**).

Kisértsük meg még néhány köznyelvi szó elemzését.

Alamuszi. Nyilván az alvással van kapcsolatban, de minő hallatlan képzők vannak a végén, ha szokás szerint csak alap szót és képzőt keresünk az elemzendő szóban? Van azonban egy régibb melléknév, melyben megvan az *alamuszi* eleje: *alamár*; előfordul a XVII. század elején Zvonaricsnál, s a Tájsszótárban is megvan mint göcseji szó: **sok ulvó, lusta, heverő** jelentéssel.* — Az *ala-*

* Szokatlan képzés ugyan, de van még egy ilyen névszó, mely többször előkerül az ErdyC.-ben: *szülemér*, a. m. *szülemény, születt*. Mat-

muszi-nak vége megvan ezekben a rokonértelmű melléknévokban: *szuszi, szuszi-muszi*, melyek elég régiek lehetnek, mert már Pázmánynál megvan a hozzájuk tartozó *szusza* és MA. szótárában a *szuszog* ige, melyből származnak (vö. *szuszmög*); azonkívül Otrokosi ilyen melléknévet is említ: *aluszi* (OrigHung. II. 220). Tehát *alamuszi = alamár + szuszi* (v. *aluszi*). Ezt megerősíti az *álomszuszi* szó, melyet a Tájsszótárban olvasunk (az *Alamuszta* cikkben), s mely majdnem ugyanazokat az elemeket foglalja magában, de teljes alakjokban összetéve. Ebből lett nepetimologia útján az *álomszusziék*, a *mí* szó szerint annyit tenne mint 'álom láda', s ez átváltozást ismét az mozdította elő, hogy más ilyen tréfás metaforák is használatban vannak: *álomtáska, méregzacskó, boriszák* (azaz 'borzacskó'). — *Alamuszta* megint az *alamuszi*-ből lett, még pedig nem holmi *-ta* képzővel, hanem egyszerűen a *lusta* szó belevegülésével; ámbár némely vidéken a *lustaság* képze egészen eltűnik s az *alamuszta* annyi, mint *alattomos* (I. Nyr. XVII. 86. 132).

Alant. Ez az alak a múlt század végeig nem igen lehetett használatban. Nyelvtörténeti Szótárunk idéz ugyan két régibb adatot, de csak historicusaink külföldi adataiból, ezek pedig nem föltétlenül hitelesek, mihelyt egyéb tudomásunkkal ellenkeznek. Más forrásaink szerint pedig e határozó szó ezelőtt ép úgy hangzott, mint a névutó: *alatt*. Míg azonban a névutói használatban változatlan maradt, a másik jelentésben *alant* lett belőle, kétségkívül nem *n* beszúrásával, hanem a rokon *lent* s az ellentétes *fönt* kedvéért. — Viszont ez a *lent fönt*-féle alak úgy keletkezett volt az egyszerűbb *lenn fönn*-ből, hogy ezek a rokonjelentésű *alatt fölött* szók *t* hangját vették át, melyre különben semmi szükségök sem volt. Ilyen pleonasmussal mondták már a XV., XVI. században *bennem* helyett *bennemtem*, s később *kivülem* és *körülem* helyett *kivülöttem, körülöttem*, nyilván az *alatt, fölöttem, közepettök* stb. analogiájára.

Artani magát vmibe: az *árt* igéhez ennek a szólásnak eredetileg semmi köze sem volt, mert nyelvemlékeink bizonyossága szerint azelőtt így hangzott: *atani magát vmibe* (a csángók még ma is így ejtik) s úgy látszik összevonása az *avat* igének (**arát?*). Az *atani* azért vált ezzé: *ártani*, mert a beavatkozás gyakran árta-

kónál is van **Sámbar Csalmár**, de ez vagy *csaló + kalmar*, vagy a *csal* ige + *mar*, névszóul használva.

lommal jár. (Ismét más népetimológiát látunk a következő mondatban: »Akkor nyílt fel a lengyel urak szeme s lett előttök tudatos, hogy tulajdonképen *mibe mártották magokat*» Nemzet VII. 63. sz. 2b. — Máskép magyarázta Budenz az *át* és *árt* viszonyát, l. MÜg. Szót. 755.)

Bizgat = *biztat* + *izgat* (vagy *bozgat*, l. ezt a Nyelvtört. Szótárban),

Buta. Kétségtelen, hogy e szónak eredeti hangalakja *buga* s eredeti jelentése 'tompá, esonka' (= csuvas *muga* 1. tompa, 2. ostoba, l. NyKözl. XX. 469). Lehetetlen, hogy a *g* minden ok nélkül változott volna *t*-re; s nekem az a meggyőződésem, hogy a *t* a rokon jelentésű és hangzású *suta*, *csuta* szóból került a *butá*-ba. Viszont a *suta*, *csuta* változatai ezek a mellénevek: *sula*, *suli*, *csulya*, *csuli*. (l. Nyr. VI. 525., XIV. 229.), *kula*, *kuli*, s ezek meg úgy keletkeztek, hogy a *kajla* elegyedett a *sutá*-val!

Czölöp azelőtt *czolop* volt, mert ugyanazon szlovén szóból lett, melynek más magyartásai *oszlop* és *czuláp* (szlov. *stolop*, ószl. *stlūpū*, orosz *ostolopū*). Igaz, hogy a *czolop*-nak *czölöp*-re változása olyan hangrendi változás, a minő igen sok van nyelvünkben, de ebben az esetben bizonyosan az mozdította elő, hogy a rokonértelmű és hasonló hangzású *czövek* és *kölöncz* szók kezdettől fogva magashanguak voltak. Hogy a *czolop* ilyen elegyedés által vált *czölöp*-pé, bizonyítják a tájszólási *czölömp*, *czölönk* és *kölömp* alakok, melyek már a *kölöncz*-nek nagyobbfokú behatását mutatják. Viszont a *kölöncz*-ből talán a *czolop* hatása alatt támadt a mélyhangu *kölöncz* (ámbar ez gyanúsán hasonlít a német *klotz*-hoz).

Csatangol a *csatázik* igéből lett, úgy, hogy a *barangol* ige végét vette át. *Csatázik* ugyanis nyelvemlekeink szerint első sorban nem harcot, hanem csapatonként való járást, portyázást jelent, s ez a jelentés ment át a *csatangol* igébe. Magyarázatunkat megerősíti ez a tájszólási alak: *csatrangol* (SzD. és Tájsz.), mely a *barangol* igének *r* hangját is befogadta. — Van egy ilyen alak is: *csatólál* (Tájsz.); ez a *csatáz-ik* igéből a következő tájszók hatása alatt fejlődött: *kólál*, *kelekólál*, *kelebólál*.

Csónakáz, *ladikáz* = *csónakoz*, *ladikoz* + *hajókáz*.

Csupasz = *kopasz* + *csupa*.

Hentereg a régibb *hempélyeg* és *fetreg* szókból van kombinálva. Ugyane két szóból lett az itt-ott előkerülő *fentereg* alak.

Emez meg a *ténfereg* szóra emlékeztet, mely talán a. m. *tévelyeg* + *fentereg*.

Himbál ezekből lett: *hintál* + *lóbál*. (Van egy rokonjelentésű tájszó: *lombáz* = *hintáz* + *lóbáz*. Továbbá: *himbókáz* Nyr. IV. 477. = *himbál* + *hintókáz*.)

Himéz-hámoz, eredetileg így hangzott: *imez-ámoz* (l. Nyelvtört. Szót. Ám alatt.) vagyis immel-ámmal tesz v. mond valamit. A mai kezdő *h* hangot az magyarázza meg, hogy a *himez* ige keveredett bele, melyet már régen használtak a szépitgetés, mentetetés értelmében.

Kancsal helyett azelőtt *kandal*-t mondtak. Ebből úgy lett a *kancsal*, hogy a *bandsal* vagy a régi *fancsal* szó elegyedett bele. — Másfelől a *sandal* és *kandal* föltűnő hasonlósága is alig lesz véletlenség, de ezekről egyelőre nem kockáztatok magyarázatot; annyi hihető, hogy egyik a másik hatása alatt keletkezett.

Kapaszkodik = *kap* + *ragaszkodik*. Az utóbbi régente ugyanazt jelentette, és *kapaszkodik* különben egészen szabálytalan képzés. Így *csipeszkedik*: *obh. vereo* PPBl. = *csip* + *ragaszkodik*. Továbbá *ragódzani* (Mezőtúr, Nyr. IX: 183) = *ragaszkodni* + *fogódzani*.

Nám mondom ebből: *lám mondom*, valószínűleg a *ni* vagy *no* szócskák beolvadásával.

Olybá = *olyba* + *olylyá* (mert azelőtt nemcsak azt mondták: *olyba venni*, *annyiba tartani*, hanem azt is: *olylyá tartani*, l. Magyar Névragozás 5).

Pocsolya = *pocs*, *pocséta* (olasz *pozso*, *pozzetta*) + *mocsolya* (szerb *močilo*, mely összetartozik a *mocsár* és *mocsok* szláv eredetijével.) V. ö. még ugyanezen jelentéssel *kopolya*, *kobolya* (s ehhez *köpecz*, *göbecz*, vagy pedig *kotyú*, *kátyu*?)

Sürr-forr = *forr* (pl. a népség, Faludiánál s Aranynál) + *sürög-forog*.

Töméntelen, *töménytelen*. Régi írónknál röviden *tömény*-nek hangzik (*tömény-ezer*: *myrias*, *chilias* MA., Prág., l. Kr.) s nem egyéb, mint a török *tömen* 'sok, rakás, tizezer' (l. NyKözl. X. 90) Honnan vette a *-telen* képzőt, melyre semmi szüksége sem lett volna? Kétségkívül a *számtalan*-ból. Ezt bizonyítja a szintén ezekből kombinált furcsa *számentalan* alak, melyet Pázmánynál (Préd. 877. Kr.) és a mai csángóknál találunk (Nyr. II. 524), továbbá *számantalan*,

mely az érsekújvári codexben van (533b), s végre *táméntalan*, mely több régi írónknál előfordul (I. Kr.).

Türtöltzeti magát olyanféle ige mint *vetköztet*, *szellőzteti*. Bizonyos, hogy a *tür* igéből származott, de az is bizonyos, hogy nem a rendes szóképzés útján. Közvetlen alapszava ez volna: *türtőlzik*, de ez nincs meg sehol, s a *tür* és *-öz-ik* elemek közt honnan venné magát a *t*? Csak úgy érthetjük meg az egész kifejezést, ha összevetjük evvel a kettővel: *tür-tet-i magát* és *tart-öz-tat-ja magát*, melyeknek szerkezete egészen világos. Ennek a kettőnek a keveréke ama harmadik: *türtöltzeti magát*. — Egy írónknál ilyen is találunk *türtözködik* (Csuzinál, I. Kr.) = *tür* v. *türteti magát* + *türtözködik*.

Csak annyi szómagyarázatot adtam itt, a mennyi elégséges arra, hogy bebizonyítsa ennek az új szófejtő módszernek a megállhatóságát. De bizonyos, hogy az előadottakon kívül még számtalan más esetben elegyedtek rokonértelmű szópárok egy-egy új szóvá. Sokszor nem tudjuk mindjárt kielégítőleg megfejteni az adott szóalakot, mert nem ismerjük teljesen a nép szókinését, de a kettős vagy hármas púrvonalos alakok mindenestre az eddigiéhez hasonló magyarázatokra utalnak bennünket. A székelyek a féleszűt, bolondost hívják *csajbatagnak* is, *gajbatagnak* is. Dunántúl a lónak bizonyos fajta ügetését a következő igékkel fejezik ki: *gyentet*, *gentet*, *lentet*, *gantat*, *gesztet*, *gyesztet*. A Duna két mellékén (az Ormánságtól és Szegedtől föl Egerig, Hont megyéig, sőt Sopronyig) a csavargást a többi közt ezekkel a szókkal jelölik: *lófrál*, *lofrál*, *nófrál*, *ófrál*, *ofrál*, *ófrikal*, *csófrinkal*. Egy fogalmat jelölnek mind a következő melléknevek: *bodor*, *fodor*, *bondor*, *fondor*, *kondor*, *göndör*, *pöndör*. — A finn nyelvben *kappale*, *sipale*, *sirpale*, mind a három szó darabot jelent. Ugyanott a 'sötét' fogalmát ennyiféle szó fejezi ki: *himeä*, *pimeä*, *umeä*, *sumeä*, *simeä*, s ellentétök *komeä*, 'fényes'. *Jynkkä* és *synkkä* ismét a. m. sötét. A németben egy fogalomkörbe tartoznak: *reiten*, *schreiten*, *gleiten*. — Az indogermán alapnyelvben *skid* (lat. *scindere*) és *bhid* (*findere*) hasítást jelentenek. Ugyanott volt egy taszítást jelentő *stud* ige (ném. *stossen*), s ime a szanszkritban és zendben ugyanazzal a jelentéssel már *ksud* és *nud* is van, s az európai nyelvek régi korszakaiban még ezek csatlakoznak hozzájuk: *trud*, *knad*, *knid*, *dhend* (v. ö. Fick: *Wurzelwörterbuch* 2 999) — A sinai nyelvben *pang*,

siang, *kwang* segédkezést jelentenek, *pau* és *kau* tudósítást, *feng*, *teng*, *šeng* a. m. szerencsés; *piem*, *kiem*, *čem* különféle metsző, vágó szerszámok nevei (már Edkins megjegyezte, hogy «inkább hihető hogy a két utóbbi az elsőből származik, mintsem hogy mind a háromnak külön-külön eredete van», *Intern. Zeitschr.* III. 281).

Bizonyos, hogy mind ezek nem véletlenül hasonlítanak egymáshoz annyira, de az is bizonyos, hogy sem nem származékai egy-egy közös alapszónak, sem nem szabályos hangtani változatai egymásnak; s így csak az a lehetőség van hátra, hogy két-két rokonértelmű szó összezavarásából keletkeztek. Egyáltalán a szóelegyítésnek ez a gyakori volta magyarázza meg első sorban azt a jelenséget, hogy az egyeredetű nyelvek szókinésökre nézve olyan tetemesen különböznek egymástól, holott elemeikre nézve azonossak voltak.

Azt hiszem, fejtegetéseim s a velök kapcsolatban adott szómagyarázatok a szaktársakat is meg fogják róla győzni, hogy a szókombinálás igen közönséges módja a szóalkotásnak, s hogy az előadott módszer hathatós eszköze lesz a szófejtő tudományak hézagai betöltésére. Szókinésünknek e szempontból való átvizsgálása bizonyára gazdag gyümölcsöket fog érlelni.

Ezek után már most nem fogjuk olyan képtelenségnek tartani Brassainak azt az annyira kigúnyolt magyarázatát, mely szerint *virgács* a latin *virga*-ból (vagy akár a többes accusativusra valló *virgás*-ból) úgy alakult, hogy véghangját a *korbács* szóból vette.

A szókombinálásnak okai olyan világosak s olyan természetesek, hogy már eleve számíthatunk módszerünk sikerére, ha bárminő más nyelv szavaira alkalmazzuk. Próbául lássunk néhány német szót, melylyel eddig nem boldogultak a szófejtők.

Gipfel. A legújabb német etymologiai szótár, Klugeé, csak ennyit tud róla mondani: «Ein etymon fehlt; kaum ist *Gipfel* eine intensivbildung zu *Giebel*.» — *Gipfel* csak a középfőlnemében fordul elő először, míg *Giebel* ősrégi szó, melynek megfelelői nemesak a legközelebb álló, hanem a távolabb álló indogermán nyelvekben

is megvannak; a többi közt rokon vele a görög *κεφαλή*, *Gipfel* és *giebel* oly közel állnak egymáshoz hang és jelentés tekintetében, hogy csak az lehet kérdéses, hogyan lett a régi *giebel*-ből az újabb *gipfel*? S erre kielégítő feleletet ad a *wipfel* szó, mely szintén régibb a *gipfel*-nél, és mind hangzásánál, mind jelentésénél fogva alkalmas volt rá, hogy a *giebel*-lel elegyedve létrehozza a *gipfel* szót.

Zaser a mai németiségben a. m. rost. Kluge ennyit mond róla: «erst neuhochdeutsch, den ältern perioden fremd; ursprung dunkel.» Hogy lehet ennyivel megelégedni? Hogy lehet a nyelvtörténetben, hol annyira hatnak egymásra az összes rokonértelmű kifejezések, hallgatással mellőzni azt a tényt, hogy a *zaser*, *zaserig*, *zaseren* szókkal egyértelműek s majdnem egyhangzásuk ezek: *fäser*, *fäserig*, *fäseren*? Minthogy emezek sokkal régiebbek, egészen az ófölnémetig kísérhetők, ezekből kell amazokat magyaráznunk, még pedig nézetem szerint így: *Zer-fäseren* mellett használatban van a rokonjelentésű *zer-zäusen*, mely szintén ki van mutatva az ófölnémetben. Ezt belekeverték amabba s azért mondták *zer-fäseren* helyett *zer-zäseren*, s így aztán *fäser* helyett is ezt: *zäser*.

Schleissen szintén a. m. fosztani. Megvan a többi germán nyelvben is, de eredete ismeretlen: «Die germanische wurzel *slit* ‚zerreißen‘ aus vorgermanischen *slid* ist ausserhalb des germanischen noch nicht gefunden.» Én pedig azt hiszem, hogy nem is fogják megtalálni, mert csak a germán nyelvekben voltak meg a föltételek, melyeknél fogva ez a szó keletkezhetett. Nem lehet ugyanis véletlen, hogy a *schleissen* ige mind hangalakra, mind jelentésre nézve éppen középen áll a *schleifen* és *reissen* igék közt, s így bizonyára ezekből van kombinálva. Tudnivaló, hogy *schleifen* azelőtt nem éppen köszörülést, hanem csuszást és csusztatást jelentett s összetartoznak vele *schlafen*, *schlüpfen* s a latin *lubricus* e. h. **slubricus*. (V. ö. még *schlützen* és *ritzen*.)

Schleichen úgy látszik *schleifen* és *kriechen* egyesüléséből támadt: azon adatok közt, melyeket Kluge idéz e szók történetére, nincsen semmi, a mi föltevésünknek ellentmondana. Ugyanezen egyesülésből, csak hogy fordított rendben, eredt ez a csuszást jelentő német szó: *kraufen*; továbbá a hollandi *kruipen* (vö. *slippen*) s az angol *creep* (vö. ugyanezen jelentéssel *crouch* és *slip*).

Flederwisch. Erről Kluge azt írja: «Erst früh neuhochdeutsch,

mit beziehung auf *flodern* ‚flattern‘. Dafür mhd. einmal *vederwisch*, niederländisch *vederwisch*; eigentlich ‚gänseflügel zum abwischen,‘ resp. *flederwisch*: wisch zum abfächeln». — Azt hiszem, a röpködés, szállongás képzete nem illik bele a tárgy elnevezésébe; hanem egyszerűen azért lett a *flederwisch*-ből *flederwisch*, mert a *flügel* szó eleje vegyült bele, a mint hogy egyenesen *flügelwisch*-nek is lehetett volna nevezni. Hasonlókép keletkezett a *flügel* hatása alatt *flütlich*, mit némely német nyelvjárásban *flütlich* helyett mondanak (Steinthal: Abriss I. 432).

Próbául még csak néhány példát más nyelvekből.

Az olasz *ciarlare* ‚csacsogni‘ az ugyanezt jelentő *cianciare* igéből, azt hiszem, úgy lett, hogy a beszélést jelentő *parlare* vegyült bele. — A latin *necto* a rokonjelentésű és kimutathatólag régibb *neo* és *plecto* igékből lehet kombinálva. — Az indogermán alapnyelvben van két csuszást, lopódzást jelentő ige: *rep* és *serp* (latin *repo* és *serpo*); az utóbbi az elsőből a járást, folyást jelentő indg. *ser* belekeverésével fejlődhetett. — A finn nyelvben az időmtalan tömeget, tuskót a többi közt evvel a két szóval jelölik: *jähkäle*, *möhkäle*. Az elsőnek nincsen családja, a második mellett van *möhkä* ugyanazon jelentéssel, továbbá *mähkä* ‚duzzadás, daganat,‘ *mäki* ‚domb, hegy,‘ *möhkä* ‚elhízott‘. Azt hiszem tehát, a *möhkäle* alakból lett *jähkäle*, még pedig úgy, hogy a merevet jelentő *jähmeä* melléknév elegyedett bele. S talán ugyanezen elemekből lett ez a két névszó is: *jokelo*, *jokö*, melyeknek jelentése nehézkes, nehezen mozgó, esökönys, melyek tehát középen állnak a merevet és kölönözöt jelentő *jähmeä* és *möhkäle*, *möhkä* közt.

Messzeható szerepe van a kombinálásnak a képzőkben, továbbá a ragos alakokban s a mondat szerkezetben.

A képzések közül némely népnyelvi és régi példákban egészen világos a képző-bokroknak kombinálásból való eredete. Ha a göcseji ember az *állit* vagy a szintén használt *átat* (*alltat*) ige helyett azt mondja *átit*, ez nyilván ama kettőnek összezavarása; hasonlókép, ha az őrségi ember azt mondja, hogy *megmáslit*, itt a *-lit* képzőbokr a *megmásol* és *megmásit* képzőiből van kombinálva. A *kerelem* és *kér(em)és* szókból keletkezett a codexinkben olvasható *kérelmés*; a *szerelmes* és *szeretetes* melléknévekből a

szerelemtes, ámbár mind ezekben az egyik képző fölösleges volt. Az *elmulat*, *elfogyat* igékből csak a mult század óta lett *elmulaszt*, *elfogyaszt*, még pedig a rokonértelmű *elszalaszt*, *elszakaszt*-féle igék hatása alatt, melyekben már mielőtt míveltetőkkel váltak, meg volt az *sz* képző a *sz-ikasz*, *eresz*-féle főnevek tanúsága szerint.

Még más esetekben is észlelhetjük, hogy egy-két szónak végső része átmegy előbb csak egy-két rokonértelmű szóba s ezek hatása alatt ismét másokba, úgy, hogy amaz első lassankint mintájává, fajképévé (típusává) válnak egy egész szóképzési kategóriának. Ezt mutatja pl. a következő eset. Az *egyestül* és *társul* igékből képezték e gyűjtőneveket; *egyesület*, *társulat*, s ez elég volt arra, hogy *testület*, sőt *testvérület* keletkezzék, ámbár *testul*, *testvérul* mint igék nem használatosak. Talán a *testület* adott alkalmat a *lelkület* képzésére s ez ismét a *hangulat*, *érzület* szókera, úgy, hogy ez *ulat* *ület* végzet majdnem külön képzővé fejlődött irodalmi nyelvünkben.

Ajazó vagy *ájazó* bizonyos zabolaféle lószerszám, melylyel a harapós ló száját *fölajaszták*, *fölájaszták*; e főnévnek fokozatos képzése világos: *áj*; *ájaz*; *ájazó* („*lupatum*“ PP. SzD.). Minthogy hasonló czélra szolgál a lószerszámnak áll-alatti része, ezt így nevezték *állazó* (Nyelvtört. Szót.), *álladzó* („*kinokette*“ Márton ném. szót.), tehát az *áll* főnévhez tették egyszerre az egész *-azó* végzetet. Ugyanezen minták szerint aztán a kantárnak azt a száját, mely a lónak orrát fekszi meg, elnevezték *orrozó*, *orrodzó*, *orradzó*-nak (Kr., CzF.). Hasonlóképp lett a mellre alkalmazott bőrtakarónak *melledző*, *mejjedző* a neve (CzF., Nyr. V. 379), úgy, hogy tehát az *ájazó*-ból kiindulva egész kis rokonértelmű szócsoport keletkezett evvel az *-azó*, *-adzó* képzővel. Még azt is megmondhatjuk, hogy lett az *-azó*-ból *-adzó*; ezt nyilván a szintén e fogalomkörbe tartozó *övedző* szó okozta, mely annyi, mint *öv*, s mely a régi *övedez*, *övedz* ige származéka.

Az iménti csoportokhoz hasonlítanak keletkezésökre nézve a következők. A *gyűlevész* kedvéért képezték már a régi irodalomban a *szókevesz*-t *szókevény* helyett, s a mai népnyelvben a *gyűjtévesz*-t („*árvizkor* összegyűlt anyagok, *gizgaz*“ Heves m. Nyr. VIII. 567) Szintügy függnek össze ezek a rokonértelmű igék: *csenerész*, *sanyavész*, *mecevész*, *sinderész*, *csokevész* (l. a *csenerész* szó alatt CzF. Kriza 494). — Az *izelit* mintájára keletkezett *köstolit*.

A *gyalogol* analógiája maga megmagyarázza egyrészt ellentétét, a *lovaqol* igét, másrészt ezeket az újabbakat: *kutyagol*, *házagol*; a négy szó kétségkívül összefügg, s minthogy bizonyosan a *gyalogol* ige legrégebb közölkük s a *gyalog* származéka, a többiben sem tarthatjuk a *g*-t a többesi *k* változatának, mint a hogy magyarázták (l. Nyr. XIII. 4. XVII, 265). — A *füstölög* ige szülte a következőket: *gőzölög*, *párológ*, *büszölög*. — Az sem lehet véletlen, hogy a *folyamodik*, *futamodik* igékhez hasonló képzésűek ezek is: *csuszamodik*, *iszamodik*, *ficzamodik*; továbbá, hogy a *csuszánkodik* igével épen csak ezek egyeznek annyira: *iszánkodik*, *sikánkodik* (l. Tájsz. *csiszonkázni*). — Általában, ha nézzük az ilyen ritkább gyakorító és mozzanatos vagy bármely másféle képzéseket, rendszeren együtt fogunk találni ilyen rokonértelmű szócsoportokat, melyekben éppen az értelmi rokonság magyarázza meg az utólag támadt alakí egyezést.

Ezt látjuk még különösen a gunyos vagy általában tréfás kicsinyítő képzésekben: *futri*, *utri*-*futri*, *hubri*-*hubri*, *findri* stb. (úgy látszik, az *ácsori*, *ciqypori*, *kobori*, *habari*-félék analógiájára, melyekben az *r* az ígető véghangja volt, mint van *fukari* a *zsugori* kedvéért); — *kapsi*, *vaksi*, *buksi*, *töksi*; — *ebhendi*, *pökhendi*; *oktondi*, *ökröndi*, *tátondi*, *szöbröndi*, *szarvondi*; *igazándi*, *magándi*, *simándi*, *kortyándi*, *kalapándi* stb.; — *suhancz*, *virgöncz*, *fürgöncz* (ezek szerint képezte Berezafalvi az *ifjonecz*, *újonecz*, *calonecz* szokat, s a későbbi nyelvújítók sok más ilyen szót).

Hogy a rokonértelmű szók mennyire hajlandók átvenni egymástól a képzőt s az egész szöveget, arra nevezetes példát találunk egy rokon nyelvben, az osztjákban. Az osztjákban eredetileg *-it* volt a sorszámnevek képzője (mint a vogulban maiglan *-it* = magy. *-d*: *másod*, *harmad*). De a mai osztják sorszámképző *-mit*: *kimüt* (e h. **kítmit*, de e helyett még *kítit* is járatos = m. *ketted*); *zulmüt*, *nelmüt*, *vetmüt*, *zulmüt*. Honnan vette magát az *m* hang? Alig tévedünk, ha a harmadik számból magyarázzuk, melyben kezdetül fogva helyén volt az *m* (*zulm* három: *zulmüt*, *harmad*); innen először a negyedik szám vehette át s úgy aztán lassankint a többi.

A ragozás köreiből érdekes példa, hogy a helyhatározóknak *-n*, *-ul* és *-tt* ragaiból ezek a kombinációk keletkeztek: *bennett(em)* és *bent*, *kint*, *fönt*, *lent*; *körülött(em)*, *kicülött(em)*; és legrégebben a *palócz* *-nott* rag (*birönott*, *papnott*), melyből megint

a *-ni* ragos alakok hatása alatt (*biróni, papni*) a székely kiejtésben *-nitt* lett, tehát a *«papnitt voltam» = a papnott voltam + a papni voltam*. Az itt említett *lent*, visszahatván az *alatt-ra*, szülte, mint láttuk, a mai *alant*-ot. Régente *olyba* vettek valamit és *olylyá* is vették, holott ma a kettőt egyesítve *olybá* veszünk valamit. Így támadt Csikban az *együbe* alak ezekből: *együbe + egybe*, valamint más vidékeken *izre-porrá* ebből: *izze-porrá* (mint *szedett-vedett* e h. *szedett-vett*), talán még az *izre-porra* közreműködésével. Nálánál *jobb*: e szerkezetben föltűnő a *nál* kettős alkalmazása, mely csakis e két kifejezés-mód kölcsönhatásából magyarázható: *nála jobb + annál jobb*, vagyis abból, hogy a *nál* közvetlen a középfok előtt állt a legtöbb esetben s ehhez a többséghez alkalmazkodott a *nála jobb* és személyragos társai. A XV. században egymás mellett élt ez a két szerkezet: *tőlétől jobb, nálánál jobb*, s a kettőnek összeolvadásával támadt egy harmadik is, mely több codexünkben föltűnik: *tőlénél jobb*.

Befejezésül lássunk néhány ilyen eredetű mondat szerkezetet. Erdélyben azt is mondják: *nekem el kell mennem*, s azt is: *én el kell (hogy) menjek*, s ime a hétfalusi csángó a kettőt így egyesíti: *én el kell mennem a templomba; én kellett minden adóságot megfizetnem*; tehát az egyik szerkezetből az infinitívus van megtartva, a másikból a cselekvő személy mint a mondatnak alanya. Azt is mondja a nép: *drágaért, olcsóért* adnak vagy vesznek valamit, azaz *dragan, olcsón + sok pénzért, egy-két krajczárért*; továbbá: *sok pénzembe kóstál = sok pénzembe kerül + sok pénzt kóstál*. Ma azt mondjuk: *arra én semmit sem adok*, holott a régiek ezt mindig így fejezték ki: *azon én semmit sem adok* (t. i. semmit sem adnék érte); ebből a mai szerkezet ilyenek hatása alatt keletkezett: *arra én ügyet se vetek, rá sem hederitek*.

* * *

Függelékül s eljárásom támogatására — minthogy ezt nagyon is merésznek és fölforgatónak mondták — összeállítok egyes hasonló szómagyarázatokat s fejtegetéseket más nyelvészek írtaiból.

Diez előszavában ezt olvassuk (Etym. Wörterbuch der Romanischen Sprachen, 4. kiad. XVIII. XIX.): «Ein anderer dieser

züge [welche die wortformen beeinflussen] ist die anbildung, vermöge welcher ein wort, sei es nun ein vorhandenes oder ein erst zu schaffendes, einem andern, begriffsverwandten in seiner gestalt angenähert, gewöhnlich in seiner endung gleichgesetzt wird. So ist altfranz. *octembre* gebildet nach *septembre, novembre, decembre*, franz. *mensonge* nach *chalonge, chapuiser* nach *menuiser*, altfranz. *boisdie* nach *voisdie*, ital. *bóffice* nach *sóffice, sdruccire* nach *cucire*, neapol. *Carella* (Carybdis) nach *Scella* (Scylla). Ital. *greve* [statt *grave*] ist eine anbildung an seinen gegensatz *leve, pria* mit seinem *a an poscia* [postea].» «Durch mischung der stämme einigen sich zuweilen zwei begriffsverwandte in einem und demselben worte; es wird gewissermassen ein reis auf einen fremden stamm geimpft. An franz. *rame* z. b. haben *remus* und *ramus* teil; an *selon secundum* und *longum*, an *haut altus* und unser *hoch*, an *refuser* sowol *recusare* wie *refutare*, an ital. *carcame* sowol *arcame* wie *carcasso*.» — A 214. lapon *Milza* alatt azt mondja: «Sonderbar ist das venezianische *spienza*, worin sich *splen* und *milz* begegnen». Kétséggkívül e kettőnek összeolvadása a *spienza*, valamint a graubündteni nyelvjárás *snieutza* alakja is, esakhogy ebben megmaradt az egész *milza* (v. ö. a milanoi *nilza*-t), míg amaz ennek csak végzőtagját vette át.

Sayce a német *mieze* macskanevet úgy magyarázta, hogy a hungutánzó *miau*, fölvette a *katze* szó végtagját. (Introduction to the Science of Language 1880. l. 107. Hozzá esatlakozik az alább idézendő Wheeler; vannak más magyarázatok is, l. Kluge szótárát és Diezét is a *Micio* cikkben.) Mindenesetre így kell magyaráznunk a tehénnek újabb olasz *mucca* nevét; ez bizonyára úgy keletkezett, hogy a hangutánzó *mu* fölvette a *vacca* szó végét.

Caix szöféjtő tanulmányaihoz esatolt egy érdekes függelék; melynek egyik fele a hangok, másik fele a szók egymásra hatásával foglalkozik röviden.*) Az utóbbi szakasz három cikkre oszlik, mert: «Egy szónak a másakra való hatása háromfele okból ered: 1) Abból, hogy valamely homályos szó hangzásra hasonlít egy ismertebb és szokottabb szóhoz; e hasonlóság az etimologiai

*) Studi di Etimologie Italiana e Romanza. Firenze 1878. Ez a munka, valamint Nyrop-é és Wheeler-é Schuchardt Hugó úr szívességéből jutott kezemhez, mikor értekezésem már meg volt írva.

kapcsolat képzetét kelti föl, s azért szükségét érzik, hogy az ismeretlen szó hangzását még hasonlóbba tegyék az ismertéhez (népetimologia). 2) Ha két szónak jelentése vagy használata rokon vagy csak egymásnak megfelelő (correlatív), a beszélő szintén hajlandó az egyiket a másik mintájára módosítani (analogia). 3) Ha a jelentés azonos («identità di significati») s azonfölül a szóknak hangzása is többé-kevésbé hasonló, — az utóbbi feltétel nélkül ritkán, — a két szó egynek tekintetik (két szónak összeolvadása, fusione di due voci). — Tárgyunk keretébe tartozik mind a három eset, (a második a harmadiktól csak fokra nézve különbözik), de legerdekesebb a harmadik czikkeeske, azért ezt ide teszem fordításban, s csak a példáknak hagyom el a felét:

«Két szónak összeolvadását a hangzásnak részbeli egyezése s a jelentésnek nagy rokonsága okozza. Megesik tehát, hogy fölébred bennünk valamely eszme, s egyszerre jelenik meg emlékezetünkben két vagy több szó, melyek olyan gyöngén vannak egymástól elhatárolva, hogy miután a beszélő elkezdte az egyiket kiejteni, úgyszólván félbe-szerbe hagyja s a másik szóra megy át, még pedig úgy, hogy ezt az első szóval egy közös hangsúly alá foglalja, vagyis a kettőből úgyszólván egy szót csinál. Hogy azonban ez megtörténhessék, általában szükséges a részbeli hasonhangzás, mely anyagilag is [a hangtest szempontjából is] előmozdítja a két szónak kapcsolatát. A hasonhangzásnak alapja lehet egy-egy magánhangzó, mely a szerint, a mint egyenlő vagy különböző mássalhangzók kísérik, alkothat teljes rímeket vagy egyszerű asszonánczot a két szóban, de lehet alapja egy vagy több mássalhangzó is. Vannak azonban olyan példák is, melyekben az összeolvadást tisztán a jelentések rokonsága okozza.»

«α) 1. Ha az első szónak közepén s a másodiknak elején van az egyező mássalhangzó, ez jelzi azt a pontot, melyen az első szó félbenmarad és csatlakozik a másodikhoz. Legtöbb példában az *l* és *r* mássalhangzót találjuk: spany. *baladrar* 'kiabálni' = *bal* + *ladrar*; francz. *flasque* [laza, petyhüdt] = *flac* [flaccus] + **lasque* [larus]; *gironette* = *gir* + *rouette*; *pirouette* = *pir* + *rouette*; olasz *gironzare* = *gir* [are] + *ronzare*; *battostare* = *batt* [ere] + *tostare*; *stracanare* = *stracc* [are] + *ac* [canare]; *sghimbescio* = *sghemb* [o] + *escio*; *sciabigotto* = *sciab* [ordo] + *bigotto*; *massacrare* (és fr. *massacrer*) = **mass* [are] + *sacrare*; *tramanaccare* = *tram* [enare] + *al* [manaccare]. — 2. Másféle példák, melyekben azonban szintén egy vagy több mássalhangzó közössége okozta az összeolvadást: ol. *diamine* [v. ö. ném. *jemine*] = *dia* [volo] +

do [mine]; *mancistio* = *ma* [cellare] + *i* [ncistiare]; *zalloppola* = *zoll* [a] + *z* [oppola].*

«β) 1. Az összeolvadásra alkalmat adhat a két szó végén levő rím; ilyenkor a rímelő szótag előtt összekerül mind a két szónak előrésze: ol. *calampa* = *camp* + *lampa*; *qualercio* = *guercio* + *lerco*. De az egyező szótag lehet a két szónak elején is vagy közepén: *rinfrancescare* = *rinfrancare* + *rinfrascare*; *incinfrignare* = *incignare* + *infrignare*.* — 2. Gyakran elég az egyszerű asszonáncz. Az első szónak illető tagja hozzáragad a másodiknak asszonáló tagjához, és minthogy az asszonáncz többnyire az első szótagban van, az új szó a két réginek szélső részeiből áll: *scarduffare* 'diszordnare' = *scard* [are] + *arr* [uffare]; *arrapinarsi* = *arrabattarsi* + *attapinarsi*; *cirindello* = *cica* + *birindello*. Így még: spany. *hasta* 'ig' = *hacia* + *ata*; velencei *stofegar* = **stufare* (fr. *étouffer*); lombardiai *pomata* 'pomodoro' = *pomo* + *tomata*.*

«γ) Más esetekben az összeolvadásnak nem látszik más oka, mint a jelentéseknek nagy rokonsága: *stamberga* = *stanza* + *albergo*; *stambagio* = *stanza* + *bugio*; *lattimelle* = *latti* + *animelle*; *abadallare* = *badare* + *allare*; *badaloccare* = *badare* + *allocare*.*

Kluge szótárában is találtam ilyen szófejtést: «*Pauschen, bausen, nach franz. poncer durchbausen und ebaucher entwerfen*».

Zierner (Junggrammatische Streifzüge im Gebiet der Syntax, 2. kiad. 1883) különösen a mondat szerkezetek elegyedését vizsgálja s az eredményt így foglalja össze:

«Wir haben bisher zwei arten der associationsbildungen kennen gelernt, die schlichte formenübertragung, die formale ausgleichung, und die sinnübertragung, die reale ausgleichung. Wir sahen, dass es noch eine dritte art gibt [die kombinations- oder reihenausgleichung], indem durch ausgleichung zweier sich gegenseitig beeinflussender sprechweisen neubildungen erfolgen. Zwei verschiedene syntaktische strukturen, die im bewusstsein des sprechenden irgendwie mit einander associirt sind, steigen in einem moment, wo von dem zweck des sprechenden eigentlich nur die eine von den beiden gefordert wird, alle beide im bewusstsein auf und gleichen sich in der weise durch gegenseitigen einfluss aus, dass bei der verleiblichung der vorgestellten sprachformen durch die sprachorgane von jeder der beiden ursprünglich getrennten vorstellungen ein merkmal zum ausdruck kommt.» (92. l. L. még ugyanezen szerzőtől: Vergleichende Syntax der Comparison 1884. 39. l. s több helyen.)

Paul «Principien der Sprachgeschichte» című munkájának 2. kiadásában (1886) már egy egész fejezet van ilyen czímmel:

Contamination. Legnagyobb része a mondat szerkezetek vegyülését tárgyalja; a szókombinálással csak e fejezetnek eleje foglalkozik, melyet ime ide teszünk:

«Unter contamination verstehe ich den vorgang, dass zwei synonyme ausdrucksformen sich gleichzeitig ins bewusstsein drängen, so dass keine von beiden rein zur geltung kommt, sondern eine neue form entsteht, in der sich elemente der einen mit elementen der andern mischen. Auch dieser vorgang ist natürlich zunächst individuell und momentan. Aber durch wiederholung und durch das zusammen-treffen verschiedener individuen kann auch hier wie auf allen übrigen gebieten das individuelle allmählig usuell werden.

Die contamination zeigt sich teils in der lautgestaltung einzelner wörter, teils in der syntaktischen verknüpfung.

Ziemlich selten ist wol mischung aus zwei etymologisch nicht zusammenhängenden wörtern. Auf ein charakteristisches beispiel hat Schuchardt hingewiesen. Im ämilischen dialect gibt es ein wort *eminziplä* anfangen, contamination aus den wörtern *cominciare* und *principiare* der italienischen schriftsprache. [Megjegyzendő, hogy Schuchardt azóta is nem egyszer alkalmazta a magyaráztatnak e módját, legsűrűbben baszk szófejtéseiben.] Erleichtert ist die mischung bei formen, die sich gegenseitig zu einem paradigma ergänzen. Älteres *wis* (sei) aus ahd. *wesan* wird im mhd. allmählig durch *bis* verdrängt unter einfluss von *bist*. Abd. *bin* (bin) ist wahrscheinlich eine contamination aus *im* (got.) und **bium* (angels. *beom*); desgleichen nach umgekehrter richtung ang. *wóm*.

Häufiger mischen sich wörter, die der gleichen etymologischen gruppe angehören. Vgl. *gewohnt* aus dem adj. mhd. *gewon* (noch in *gewohnheit*, *gewöhnlich*) und dem part. mhd. *gewent* von *wenen* (*gewöhnen*); *doppelt* aus dem adj. *doppel* (= franz. *double*) und dem noch im vorigen jahrhundert ganz üblichen part. *gedoppelt*; zu *guter letzt* aus *zu guter letz* (mhd. *letze* abschied) und *zu letzt*.

Nicht bloss zwei einzelne formen contaminieren sich unter einander, sondern auch eine form mit einer ganzen formalen gruppe. Auf diese weise entsteht namentlich ein ziemlich häufig vorkommender pleonasmus der bildungselemente, indem eine in ungewöhnlicher weise gebildete form noch durch das suffix der normalen bildungsweise bereichert wird. Hierher gehören formen wie nhd. *ihrer*, *ihnen*, *derer*, *denen*; *Fritzens*, *Mariens* aus älterem *Fritzen*, *Marien*, an die noch die verbreitetste genitivendung getreten ist. Ferner lat. *jactitare*, *cantitare*, *ventitare* statt *jactare* etc. unter einfluss von *colitare* etc.; spanische adjective wie *celestial*, *divinal*, *humanaal*. Besonders gewöhnlich ist eine

häufung der suffixe des comparativs und superlativs, vgl. nhd. *öftrer* (häufig bei Lessing); *letztete* (Goethe); ahd. *mérico* gegen got. *maiza*; spätlat. *pluriores*, *minimissimus*, *pessimissimus*, *extremissimus*, *postremissimus*; griech. *ἰσοδρότος*, *χειρόδρότος*, *κρότistos* u. a. Ebenso zu erklären ist das doppelte präfix in *gegessen* = mhd. *gezzen*.*

Behaghel «Die deutsche Sprache» ezimű könyvecskéjében (1886. 40. 112. 113. lb.) szintén foglalkozik e jelenségekkel:

«Eine besonders häufige gattung von falschen wortverbindungen entsteht dadurch, dass beim sprechen oder schreiben im selben augenblick zwei gleichberechtigte ausdrücke in das bewusstsein eintreten und von jedem der beiden ein stück in die wirklich gebrauchte wendung aufgenommen wird. So erklärt sich das so häufig verwendete *sich befindlich*: es ist das ergebnis einer mischung aus *sich befindend* und *befindlich*. Reuter gebraucht vielfach den ausdrück: *wat gelt mi dat au*: hier ist *was gilt mir das!* und *was geht mich das an!* zu einem ganzen zusammengeflossen. Ja es kann sogar der fall eintreten, dass zwei einzelne synonyme wörter sich zu einer einheit durchdringen: der knecht *Ruprecht* oder *Nikolaus* erscheint bei Fritz Reuter als *Roklas*.*

«Wenn zwei wörter auch nur in einem oder in einzelnen lauten übereinstimmen, so genügt das schon, um bei dem aussprechen des einen das andere ins bewusstsein zu rufen. Eines der merkwürdigsten beispiele dafür gewährt eine Eigentümlichkeit der studentensprache: die bezeichnungen für beliebige gegenstände werden häufig so gebildet, dass bloss die anfangsbuchstaben des in der gewöhnlichen sprache geltenden wortes mit der silbe *eo* verbunden werden: also etwa *Beo* das hier, *Leo* der leim, *Ileo* der rausch. — So hat denn ein wort wie *trippeln* seinen anlaut von *traben*, *trappen*, *treten* genommen; der rest des wortes ist etwa gebildet nach einem ältern *zippeln* (vgl. *zipperlein*), das ähnliche bedeutung hatte; *zupfen* erinnert in seinem anlaut an *ziehen*, weiterhin an *ruffen*; *rutschen* hat sein *r* von *rücken*; *klirren*, *schwirren* stehen etwa unter dem einfluss von *girren*, *knarren* unter dem von *schmarren*; *randal* ist nach *skandal* gebildet.*

Nyrop dán nyelven írt munkája «Adjektívnes Kønsbøjning i de Romanske Sprog» (a melléknevek nemek szerinti változtatása a román nyelvekben, Kopenhága 1886. 38—43. ll.) szintén foglalkozik a bennünket érdeklő jelenséggel s egy csomó érdekes példát idéz. Minthogy e munkára már idegen nyelve miatt sem utalhatom az olvasót, szintén czélszerű lesz kivonatot közölni belőle:

«Olyan szókban, melyek különböző tökhöz tartoznak, a köles-önös hatásnak oka kéteesebb szokott lenni s nem alkalmazhatjuk olyan biztossággal az analogia elvét. A hangalak többnyire nem ad külső támaszpontokat, csak a jelentések egyezéséhez tarthatjuk magunkat, pedig ismeretes dolog, mennyi különböző eszmetársítás alá eshetik egy-egy szó, ha csak fogalmi tartalmát vesszük tekintetbe. Itt tehát első dolgunk mennél több példát gyűjteni, hogy megállapíthassuk, minő jelentésbeli egyezés szükséges, hogy kiegyenlítés létesülhessen.

Kétségtől megdöntötték ez oly szókban, melyek összefüggő, zárt sorokat tesznek. Ilyent találunk pl. a h e t i n a p o k neveiben. Azért hát a spanyol *lunes miércoles* [*Lunae, Mercurii*, t. i. *dies*] alakja csak a következők analogiájának tulajdonítható: *mártus, júces, ciérnes* (*Martis, Jovis, Veneris*). Szintúgy magyarázható az oláh *luni a joi, cineri* stb. nevekkal. . . A hónapnevekből említhető a közép latin *octember* 'október' a *september, november* kedvéért. Evvel az alakkal találkozunk a régi francziában s a provençal nyelvben is: *octembre*; az oláh is azt mondja *octomurie*, s ez az alak megvan az ószlávban is [*oktebrŭ* a magyar nép is mond *aprilis* helyett *aprilus-t* a *márczius* és *május* kedvéért]. Némely névmások is ilyen sorokat képeznek. Így a latin *meus tuus, suus* majd ezzé vált: *meus, teus, seus* (portugal *meu, teu, seu*, régi francia *mes, tes, ses*, régi olasz *mio, tuo, suo*), majd meg ezzé: *muus, tuus, suus* (provençal *mos, tos, sos*). . .

A következő egyes szók szintén szolgáltatnak megvilágosító példákat. A latin *meridionalis* e helyett *meridialis, meridianus*, e szerint alakult: *septentrionalis*. Közép-latin *deusum* 'felé' e h. *deorsum*, v. ö. *susum*; viszont *sorsum* e h. *susum*, a *deorsum* szerint. Francia *carolingien* e h. *carolingien*, v. ö. *méovingien*; *anormal* e h. *anomal*, v. ö. *normal*. Angol *female* 'nőnemű' a francia *femelle*-ből e szerint igazodott: *male* 'hímnemű'; *neither* e h. *nother*, mert *either*. Velencezében *temporivo* 'jókori, kora' (e h. *temporito, temporile*) *tardivo* 'késő' szerint alakult; viszont Bergamóban *tardit* (*tardif* h.) *temporit* szerint. Így fogom föl a francia *maudissant, maudissant* alakokat e h. *maudisant, maudissant*, mert *bénissant, bénissant* hatott rájuk.

Számos úgynevezett népetimológia szintén az itt tárgyalt kiegyenlítések közé tartozik. A spanyolban a saru neve *sandalia* helyett így is van: *andalia*, v. ö. *andar* menni. *Vagabundo* helyett ugyan ott van *gagamundo*, v. ö. *mundo* [mintegy: világszerte esavargó]. Az olaszban *veletta* 'órség' [lat. *vigilia*-ből] ezzé válik: *vedetta*, v. ö. *vedere* látni; *gelsomino* 'jázmin' e h. *geminio*, v. ö. *gelso* [málnabokor, szederfa]; *convitare* [vendégül hívni] e h. *invitare*, v. ö. *convicium*.

Hogy egyjelentésű szók hatással lehetnek egymásra s össze is

olvadnak, gyakran észre lehet venni a mindennapi beszédben. Így, hogy csak egy példát említek, többször is hallottam francziából dánra való fordítás közben *bouchon*-ra azt a szót: *prold* = *prop* + *told* [ez a két szó a dugasz dán neve]. Hasonlókat észleltek a kis gyermekek beszédében; Schleicher idézi pl. ezeket: *uütze* = *netz* + *mütze*, *blänzen* = *blenden* + *glänzen* stb. (Beiträge II. 498. v. ö. Egger: *Développement du langage chez les enfants* 54.) Hasonló képzések vannak a kemia nyelvben, pl. *phénol* = *acide phénique* + *alcool*; *chloroforme* = (*acide chlorique* + (*acide*) *form-ique*; *chloral* = *chloro* + *alcool* stb., I. Darmsteter: *La création actuelle des mots nouveaux* 248. — V. ö. egy legújabb találmány nevét: *telektroszkóp* = *teleszkóp* + *elektroszkóp*.

Jespersen «Zur Lautgesetzfrage» című cikkében (Internationale Zeitschrift III. 195) említve az olyan alakváltozásokat, minő az olasz *treatro* e mellett *teatro, cglino amano* e h. *egli amano* (= *illi amant*), *non grieco ma liece* e h. *non grate ma liece*, azt mondja:

«Was hier stattgefunden hat, ist am besten als eine Vermischung im Bewusstsein, eine Konfusion aufzufassen, indem man durch zu schnelles Denken das nicht zeitlich getrennt Halt. was man hätte getrennt halten sollen. Während man noch eins sagt, ist der Gedanke schon mit etwas folgendem beschäftigt (in demselben oder dem folgenden Worte), welches bewirken kann, dass die Sprachorgane verleitet werden, zu früh eine gewisse Lautgruppe oder einen einfachen Laut hervorzubringen, besonders wenn eine Lautähnlichkeit verführerisch einwirkt. . . Dies findet dagegen nicht statt mit den Vermischungen von zwei Wörtern derselben Bedeutung. Der Sprechende schwankt einen Augenblick zwischen den beiden synonymen *prop* und *told* 'kork', er entscheidet sich für das erstere Wort: indem er bei diesem zum Vokale gelangt ist, lässt ihn der Umstand, dass dieser Vokal auch im Worte *told* steht, das ihm auf der Zunge schwebt, in dieses Wort übergehen, also *prold* sagen. Den von Nyrop erwähnten Beispielen mag noch das von Tegnér angeführte schweil. *pryl* aus *preu* + *sgl* beigelegt werden. . . Verwandte Arten von Bildungen findet man in der Syntax, wo sie als «Ausgleichung zweier Gedanken oder Sprachformen» eine sehr grosse Rolle spielen.»

Az amerikai Benjamin Ide Wheeler kitünő értekezést adott ki az analogiáról és a nyelvben való hatása köréről (*Analogy and the Scope of its Application in Language*, Ithaca, N. Y. 1887.) Itt találjuk e jelenségeknek eddigelé legteljesebb fölosztá-

sát, s minthogy nálunk bajos ez értékes füzetet megszerezni, talán nem művelek haszontalan dolgot, ha itt ismertetem a tartalmát.

Rövid általános bevezetésben kifejti, hogy a nyelvnek, mint az emberi élet bármely más termékének is, föltételei a szellem és anyag törvényei egyaránt; s hogy míg a »hangtörvények« ter-
mészetöknél fogva általános érvényűek, az analógia hatása mindig csak lehetséges, nem szükséges. »A görög ὄζω mindig ki volt téve legközelebbi szomszédjai (ἔπειτα és ἔξ) befolyásának, mégis csak a herakleiai nyelvjárásban vette föl a spiritus aspert (ὄζω) és csak az elisiben vette át a ἔπειτα mássalhangzóját: ἔπτω...« Az analógia jelenségei végelemzésben az elmének amaz öntudatlan törekvéséből magyarázódnak, hogy egységet keresve, a beszédnek látszólag össze nem egyező elemeit rendszerekbe és csoportokba sorozza be, vagyis egyszerűséget tesz a sokféleség helyébe. Áttér azután az analógia különböző jelenségeire, s a lélektani csoportosítás különböző némei és föltételei szerint osztályozza őket:

«I. A jelentésnek hasonlósága s az alaknak különbözősége. Két szó, mely alakilag egészen különböző, de alkalmazható azonegy tárgyra vagy képzetre, a jelentésnek ezen egyezésénél fogva összeolvadhat egy szóba az úgynevezett összezavarás (contaminatio) útján.» Pl. az amerikai *prohibi-*
litan sz) védővámos köztársaságit jelent, mert a *prohibitionist* és *republican* szókból van összeelegyítve, s »eredetét valószínűleg kiejtésbeli botlásnak köszöni«. »A tárgynak két egyaránt helyes elnevezése egyszerre jut eszünkbe, s midőn a választásban habozunk, mindenik egy-egy részét szolgáltatja a tényleg kiejtett szónak. Megjegyzendő, hogy ebben az osztályban az alakhi hasonlóságnak nincsen része a csoport képezésében. Egy gyermek összezavarta ezt a két szót: *beginning*, *commencement* az angolban mind a kettő a. m. kezdet] s azt mondta *beginncement*... Néha nehéz eldönteni, vajjon az alaknak részbeli hasonlósága nem mozdította-e elő a csoport képezését.*) Így a német *doppelt* szóban a *gedoppelt* igenévvel van kombinálva ez a melléknév: *doppel* (= fr. *double*, vö. *doppelgänger*). A spanyol *estrella* [csillag] e helyett

*) Nézetem szerint, melyet az eddig idézett nyelvészek s az értekezésemben felsorolt számos példa támogat, erre nézve semmi kétségünk nem lehet.

**estella*, úgy látszik, *astro*-ból vette az *r*-jét. — Hasonló jelenségeket gyakran találunk a mondattan körében... Pl. *I am friends with him* (Shakspeare: IV. Henrik II. rész 2:4) ezekből van elegyítve: *I am befriended with him + we are friends*; ὁ ἕμιτος τοῦ ἡρώου = ὁ ἕμιτος ἡρώου + τὸ ἕμιτον τοῦ ἡρώου.»

«II. A jelentésnek rokonsága s az alak különbözősége. Teljesen különböző alakú szók, minthogy egynemű (egy kategóriába való) fogalmakat fejeznek ki, némileg közelednek egymáshoz külső alakjukban is». Tehát az alakhi egyezés itt sem szerepel a csoportosítás tényezői közt. Itt különösen a nemek változásait idézi a szerző: hogy pl. a nyár neve, mely a latinban nőnemű volt (*aestas*), a francziában hímnemű lett (*été*), mert a többi évszak neve is hímnemű; s több efféle, a mi még nem jár alakbeli változással. Már a görög **vesavia*, **ἡπύτια* szók, melyek eredetileg nőnemű elvont vagy gyűjtő nevek voltak (mint a magyar *uraság*, *asszonyosság*), miután konkrét jelentést vettek föl, elfogadták a hímnemnek ε jelét is: *ἡπύτιας*, *ἡπύτιης*, *vesaviac*. Ide sorolja a számneműk, hónapnevek, sőt betűnevek egymásrahatását (**ἰωδα* a megelőző *ἴτα*, *θῆτα* kedvéért lett *ἰωτα*, **μῆμα* a következő *νθ* miatt lett *μθ* stb.). A görög *ἕμα*: az *as* gyökből származik s azért vette föl a spiritus aspert, mert véletlenül perfectumaképp szerepel a *ἔζωμα* (**sedjomai*) igének.

«III. A functio egyezése s az alaknak különféle-
sége. Különböző alakú szók csoporttá egyesülhetnek oly alapon, hogy functiójuk egyezik vagyis a mondat-szerkezetben s a fogalom-módosításban való használatuk. Ez a csoportozás a külalak változásában nyilatkozik: megváltoztathatja különböző névszóknek párhuzamos eseteit, különféle igéknek párhuzamos módjait és időit stb. és körülbelül megfelel Paul *formale Umbildungen* nevű osztályának». Így keletkezett pl. *Σωκράτης* mellett ez az attikai tárgyeset: *Σωκράτην*, a *Θεοκωδότην*, *Πέτρον*-féle accusativusok miatt stb. stb. »A ragozás egyszerűsítésének van olyan módja is, hogy két ragozási változat összeelegyedik: így a riodusi *-μεν* végű infinitivusok (*ἀναδέμεν*, *εἰσιμεν*) a rendes *-μεν* és *-ειν* végzetek összezavarásán alapszanak. Vö. újfölném. *Fritzens*, *Mariens* a régibb *Fritzen*, *Marien* helyett...»

«IV. A jelentésnek ellentéte és az alaknak részbeli egyezése. Ellenkező jelentésű és részben egyező

alakú szók párokká csoportosulnak, s ennek eredménye a külalaknak további hasonlulása. Már az előbbieknél idézett példákon kívül (ang. *female*, *neither*, olasz *greve*, *pria*, lat. *meridionalis*) idézi Osthoff magyarázatát, mely szerint a szabályos ión μέλιον alakból μελιον az ellentétes ἐλιον miatt lett (ered. *μελιον, Jen. Literaturzeitg. 1878. 476. czikk) stb.

«V. A jelentésnek egyenlősége s az alaknak részbeli egyezése. A mely szóknak közös főjök van s alakjukra nézve hasonlók, de nem egyenlők, csoportba sorakoznak mind a jelentés, mind az alak alapján, s ennek eredménye a főalak kiegyenlítése.» Ez az osztály megfelel Paul *stoffliche ausgleichungen* nevű osztályának vagyis a belső analogiának. Ide tartozik a) azonos névszótónek különféle esetei közti kiegyenlődés, midőn az alanyeset alakja hat a többi esetére vagy megfordítva. b) egy igeidőn belül a különböző személyek és számok kiegyenlítése, c) a különböző időalakoké (pl. ném. *setzen* miatt *setzte* a szabályos *satzte* helyett, gör. βλάπω miatt βέβλασα e h. *βέβλωσα stb.); végre d) származékok és alapszók kiegyenlítése (ném. *gulden* helyett *golden* a *gold* kedvéért stb.).

Az eddigi osztályokban sehol sem volt pusztán hangbeli hasonlóság a csoportozás és analógiás képzés kiinduló pontja. «Lehetséges azonban, hogy pusztán külső hasonlóság a jelentésbeli rokonság látszatát kelti, s hogy ilyen vélt egyezés alapján olyan értelmet tulajdonítunk a szónak, mely sajátképen nem illeti meg. A föltételezett jelentés szerint kapcsoljuk aztán az adott szót más szókhoz, s végül az alakja is megváltozhatik. Ide tartoznak azok a jelenségek, melyeket népetimológiáknak szoktak nevezni.» Ezekből a szerző az előbbi öt mellé három új osztályt állít:

«VI. Az alak hasonlósága a jelentésbeli egyezés látszatát kelti.» Így lett a német *beispiel*ből *beispiel*, mintha a *spiel* szóval függne össze. Így magyarázódik a Jeruzsálem név görög alakja: ἱεροσόλυμα, mert első felében a ἱερός, 'szent' melléknevet látták, míg cataloniai alakja *Gesusalem*, mert itt Jézus nevéhez fűzték.

«VII. Az alak hasonlósága a functióbeli egyezés látszatát kelti.» A francia *plaisir*, *sillabe* szók véghangjaiban az angolok a szokottabb *-ure*, *-able* végzeteket sejtették (vö. *measure*, *nature*, *parable*, *constable*), azért ejtettek aztán így e két

szót: *pleasure*, *sillable*. A régibb angol *rafiné*, *acauntage* ezzé váltak: *refine*, *advantage*, mert azt hitték, a *re* és *ad* igeikötőkkel vannak összetéve, a mint hogy az első szó r-je csakugyan a *re* maradványa (= fr. *raffiner*, *avantage*).

«VIII. Az alak egyenlősége egyenlő jelentés látszatát kelti. Ez a népetimológiának legegyszerűbb, de egyúttal legfinomabb nemé, mely nem jár semmi alakváltozással, hanem csak jelentést fűz olyan szóelemekhez, melyekhez azelőtt nem fűztek.» Pl. a német *wahnsinn* és *wahnwitz* a régi *wan*, 'üres' melléknév összetételei, de újabban a *wahn* 'esalóka hiedelem' főnevet érzik benne, mint a helyesírás is mutatja. Eszünkbe jut itt a magyar *ulcza* szó, melyet a szokott írásmód az *üt* származékának tüntet föl, holott a szl. *ulica*-ból lett.

Külön czikkben tárgyalja a szerző bővebben az eddigi esetek közül azokat, melyek arányokon alapszanak, s ismert példákon megmutatja, hogy ezek által egészen új nyelvtani alakok keletkezhetnek, pl. a latin *legamini*, azért mert *legimur*: *legimini* = *legamur*: *legimini* (*legimini* eredetileg a λεγάμενος igenév többese). — Aztán az elszigetelt alakokkal foglalkozik, s az elszigetelésnek okait így állítja össze: 1) Elszigetelt helyzet valamely összetételben. 2) Elkoptatott szólásokban s közmondásokban való használat. 3) Elszigetelt használat valamely nyelvtani kategóriában (pl. a német *gulden* mint főnév megtartotta régi alakját, így a latin *partim* mint adverbium, holott a *pars* szó tárgyesete). 4) Elszigetelő jelentésváltozás. 5) Valamely hangelemnek új jelentésre való lefoglalása (pl. a német *-ir* *-er* végzet, mely a görög-latin *γενεσιος generis *-es er* végzetével azonos, csak többesnépző minőségében maradt meg: *kälber*, míg az egyes szám **kalbires*, **kalbire* alakjai elvesztek).

A következő czikk összeállítja tizenhat pontban az eddigiekben kifejtett elveket. Kiemeljük ezekből a következőket:

«Az analógiás hatásnak minden egyes esete eredetileg egyegy beszélő egyén műve, s csak akkor válik a nyelvnek elismert elemévé, ha bizonyos számú egyének egymástól függetlenül megalkotják vagy pedig eltanulják egymástól.»

«Az analógiás kiegyenlítést általában akadályozza a hagyományuk emlékezetünkön való hatalma, továbbá az iskolák, a nyomtatványok s az élénkebb közlekedés hatása.»

«Az analogia hasonító munkája fokozatosan halad egy alak-

ról a másikra s egy csoportról a másikra. Lehetséges tehát, hogy csak egynehány vagy éppen egy alak a csirája egész nagy alakrendszereknek; vö. Ascoli magyarázatát a görög -τατος képzőről. Tudnivaló, hogy Ascoli a felső fok τo(ς) képzőjének -τατο(ς)-szá való bővülését az egy τπίτατος-ból magyarázza; ez maga pedig τπίτος-ból, mint ὀπίδατος ἑπίδοος-ból, az ἑπατος és ὀξατος analogiájára keletkezett, melyekben megmaradt a pusztá -το- köpző (Ascoli: Curtius Studien-jében IX. 339). — Ezután még röviden elmondja Wheeler az analogiás elméletek történetét, mely szorosan véve csak 1876-ban kezdődik ugyan, de ezen elméletek szükségképi következményei voltak a hangtani tételek szigorúbb alkalmazásának, mert a kivételes hangváltozások magyarázata önként rávitte a nyelvészeket az analogiák fölfödésére. — Végül a szerző föl sorolja az ide vágó irodalmat 1887-ig.

Ascoli, a hírneves olasz nyelvész, «Sprachwissenschaftliche Briefe» című németre fordított leveleiben a többi közt a következő érdekes esetet fejtegeti (XIV. l.):

«Nun möchte ich eine lexikalische kontamination anführen, bei welcher etymologisch unzusammenhängende elemente zusammenstossen und lange miteinander um den sieg ringen . . . Cäsars legionar hatte ein römisches wort *articljo* (*artico, artiglio, arteil*) ins transalpinische Gallien mitgebracht, das fingerspitze, krallen bedeutete. Dies römische *articljo* krenzte sich nun mit dem einheimischen [keltischen] ähnlich klingenden worte *ordiga* ‚daumen, grosse zehe‘. Zwischen den beiden wörtern entstand ein langer ‚kampf ums dasein‘. Das keltische wort unterlag nach und nach dem lateinischen, aber nicht ohne demselben seine besondere bedeutung aufgedrungen zu haben und ihm für alle zukunft in seinem anlautenden *o* auch ein äusseres zeichen der schmälernng seines sieges aufzuprägen.» — a francziában t. i. *ortail* lett belőle.

De más efféle magyarázatokat is találunk Ascoli leveleiben; pl. «Ich halte den übergang von *n-f* zu *n-h* in span. *conhortar*, oder gar den von *nf* zu *n* in prov. *conortar* für durchaus ungläubhaft; viel eher möchte ich annehmen, dass hier *cohortari* und *confortare* ineinander fließen: das wäre ein neues schönes beispiel für Ihre sammlung solcher kreuzungen» (a levél ugyanis a fönt idézett Caixhez van intézve). — «*Uscita, uscito* statt *excita* u. s. w. wegen *uscio*: eine eigentümliche veränderung, die von lexikalischer kontamination ausgegangen ist» (110). — «Wenn ital. *grasso* dem lateinischen

crassus gegenübersteht, während *crudo, croce* etc. das alte *c* unversehrt erhalten, so wird man sich ohne schwierigkeit zu der annahme entschliessen, dass hier eine lexikalische assimilation vorliegt (vgl. Schuchardt: Über die Lautgesetze 7), und dass *un uomo grosso e crasso* schliesslich zu *grasso e grasso* geworden ist. Ein anderer dagegen wird die anscheinenden anomalien lieber von einer anderen seite angreifen, und ihnen den beweis oder wenigstens die anzeichen noch nicht erkannter lautgesetze abzuringen trachten. Das eine verfahren schliesst das andere nicht aus . . . Immerhin ist es unleugbar, dass die erklärungsarten, welche von der historischen kontinuierität der laute absehen und zur analogie ihre zuffucht nehmen (unter analogie verstehe ich hier immer die lexikalische, nicht die flexionale), obwohl sie mitunter einen apodiktischen karakter annehmen, doch ihrer natur nach niemals ein system, d. i. einen kongruenten komplex von lehrsätzen aufzubauen im stande ist, aus welchem sich sicherheit und regel ergäbe» (186—7).

Az e sorokban kifejezett kétséggel szemben azt hiszem, a szó-tári analogia vagyis a szóelegyedés nem kevésbé fontos a szókincs történetére nézve, mint az alak-tani analogia vagyis a nyelvtani alakok elegyedése. Azt is hiszem, hogy, ha többet foglalkozunk vele, sikerülni is fog, hogy mindig rendszeresebbé váljék ez irányban való kutatásunk. A jelen értekezésnek főképp az volt a czélja, hogy bebizonyítsa, mennyire gyakoriak e jelenségek s mennyire érdemes velök foglalkoznunk.

tartott nemzetközi gyűléséről. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. — II. A németországi philológok és tanférjak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. *Budenz József* r. tagtól. 1875. 23 l. 15 kr. — VII. szám. Az új székéről. *Pogaras János* r. tagtól. 16 kr. — VIII. szám. Az új magyar orthologia. *Toldy Ferencz* r. tagtól. 1875. 28 l. 15 kr. — IX. szám. Az ik-es-és igékről. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 1875. 32 l. 15 kr. — X. szám. A nyelvújításról. *Szarcas Gábor* l. tagtól. 1875. 25 l. 15 kr.

Ötödik kötet. 1875—1876.

I. szám. Nyelvészkező hajlamok a magyar népnél. *Barna Ferdinánd* lev. tagtól. 1875. 40 l. 25 kr. — II. sz. A neo- és palaeologia ügyében. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — III. szám. A hangsúlyról a magyar nyelvben. *Barna Ferdinánd* lev. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — IV. szám. Brassai és a nyelvújítás. *Ballagi Mór* r. tagtól. 1876. 22 l. 15 kr. — V. szám. Emlékbeszéd Kriza János l. t. felett. *Szász Károly* l. tagtól. 1876. 40 l. 25 kr. — VI. szám. Művészet és nemzetiség. *Bartalus István* l. tagtól. 1876. 35 l. 20 kr. VII. szám. Aeschylus. *Tölfy Iván* lev. tagtól. 1876. 141 l. 80 kr. — VIII. szám. A mutató névmás hibás használata. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 1876. 15 l. 10 kr. — IX. szám. Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve. *Imre Sándor* l. tagtól. 1876. 97 l. 60 kr. — X. szám. Béreczy Károly emlékezete. *Arany László* l. tagtól.

Hatodik kötet. 1876.

I. szám. A lágy aspiráták kiejtéséről a zendben. *Mayr Auréltól* 10 kr. — II. szám. A manduk szertartásos könyve. *Bálint Gábertól* 10 kr. — A rómaiak satirájáról és satirairóikról. *Dr. Barna Ignác* l. tagtól 20 kr. — IV. szám. A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődés történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval. *Goldzsiher Ignác* l. tagtól. 50 kr. — V. Emlékbeszéd Jakab István l. t. felett. *Szász Károly* r. tagtól 10 kr. — VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. *Szilágyi István* l. tagtól. II. *Vaszary Kolozstól*. III. *Révész Imre* l. tagtól. 60 kr. — VII. Emlékbeszéd Mátray Gábor l. t. felett. *Bartalus István* l. tagtól 10 kr. — VIII. A mordvalak történelmi viszonyosságai. *Barna Ferdinánd* l. tagtól 20 kr. — IX. Eraos. *Tölfy Iván* l. tagtól. 20 kr. — X. Az ik-es igékről. *Joannovicz György* l. tagtól 40 kr.

Hetedik kötet.

I. Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. *Barna Ferdinánd* l. tagtól 50 kr. — II. Podhorazky Lajos magyar-sínai nyelvhasználtása. *Budenz József* r. tagtól. 10 kr. — III. Lessing (székfoglaló). *Zichy Antal* l. tagtól. 20 kr. — IV. Kaposlat a Magyar és szuoimi irodalom között. *Barna Ferdinánd* l. tagtól 10 kr. — Néhány önmegvalósítási tárgy neve a magyarban. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 30 kr. — VI. Rankavis Kleon új-görög drámája. *Tölfy Iván* l. tagtól. Ára 30 krajczár. — VII. A nevek uk és ik személyragairól. *Imre Sándor* l. tagtól. 20 kr. — VIII. Emlékbeszéd Székács József l. tag felett. *Ballagi Mór* r. tagtól. 20 kr. — IX. A török-talár nép primitív kultúrájának az égi testek. *Vámbery Armán* r. tagtól 10 kr. — X. Batori László és a Jordánszky-codex bibliatordítása. (Székfoglaló.) *Volf György* l. tagtól 10 kr.

Nyolczadik kötet.

I. Corvin-codexek. *Dr. Ábel Jenőtől*. 60 kr. — II. A mordvalak pogány istenei s ünnepei szertartásai. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 50 kr. — III. Országlapp utazásomból. *Dr. Genetz Arvidtől*. 20 kr. — IV. Tanulmány a japán művészetéről. *Gr. Zichy Agosttól*. 1 frt. — V. Emlékbeszéd Pázmándi Horvát Endre 1839-ben öljunyt r. t. felett. A születése századik évfordulóján. Pázmándon rendezett ünnepélyen, az Akadémia megbízásából tartotta *Szász Károly* r. t. 10 kr. — VI. Ukkonponár. A régi magyar jogi szokásnak egyik töredéke. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 20 kr. — VII. Az ugnavezett lágy aspiráták phoneticus értékéről az ó-ind-ben. *Mayr Auréltól*. 60 kr. — VIII. Magyarországi humanisták és a dunai tudós-társaság. *Dr. Ábel Jenőtől*. 80 kr. — IX. Ujperza nyelvjárások. *Dr. Poszer Károlytól*. 50 kr. — X. Borogszássi Nagy Pál élete és munkái. Székfoglaló *Imre Sándor* r. tagtól. 30 kr.

Kilenczedik kötet.

I. Emlékbeszéd Schiefner Antal k. tag felett. *Budenz J.* r. tagtól 10 kr. — II. A Boro-Budur Jáva szigetén. *Dr. gr. Zichy Agost* l. tagtól 40 kr. — III. Nyelvünk nyabb fejlődése. *Ballagi Mór* r. tagtól 20 kr. — IV. A hunnok és avarok nemzetisége. *Vámbery Armán* r. tagtól. 30 kr. — A Kün-vagy Petrark-codex és a künök. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 30 kr. — VI. Emlékbeszéd Lawes Henrik György külső tag felett. *Szász Károly* r. tagtól. 10 kr. — VII. Ós vallásunk főistenei. *Barna Ferdinánd* l. tagtól 40 kr. — VIII. Schopenhauer esztetikája. *Dr. Russzicska Kálmántól*. 10 kr. — IX. Ós vallásunk kisértői. *Imre Sándor* r. tagtól 20 kr.

Tizedik kötet.

I. A jelentéstan alapvonalai. Az alábbiak kifejezett jelentések. (Székfoglaló.) *Simonyi Zsigmond* I. tagtól. 30 kr. — II. Etzelburg és a magyar hunmondó. (Székfoglaló.) *Heinrich Gustav* I. tagtól. 20 kr. — III. A M. T. Akadémia és a tudomány iradalmi társaság. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 20 kr. — IV. Értellek mag egymást. (A neologia és orthologia ügyében.) *Joannovics György* I. tagtól. 30 kr. — V. Baranyai Dezső János és Kis-Viczay Péter közmondásai. *Ballagi Mór* r. tagtól. 10 kr. — VI. Euripides tropusai ószelleműleg. *Assogyim és Sophokles* tropusai. Miveltégtörténeti szempontból. (Adalék a költészet ószelleműleg tropusaihoz.) *Dr. Pata Vilmos* tanártól. 60 kr. — Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. *Szász Károly* r. tagtól. 10 kr. — VIII. *Carionale et Passionale Hungaricum.* *Bogvich Mihály* I. tagtól. 30 kr. — IX. Az erdélyi hirlapiradalmi története 1848-ig. *Jakab Elek* I. tagtól. 50 kr. — X. Emlékbeszéd Klein Lipót Gyula költőg tag felett. *Dr. Heinrich Gustav* lev. tagtól. 40 kr. — XI. Ujabb adalék a magyar zene történelméhez. *Bartalus István* I. tagtól. 40 kr. — XII. A magyar romantizmus. (Székfoglaló.) *Bancsai József* I. tagtól. 10 kr. — XIII. Ujabb adalék a magyar zene történelméhez. *Bartalus István* I. tagtól. 40 kr.

Tizenegyedik kötet.

I. Ugor vagy török-talár eredetű-e a magyar nyelv? *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 20 kr. — II. Ujgörg iradalmi termékek. *Dr. Telfy Iván* I. tagtól. 40 kr. — III. Középkori görög versek regényei. *Dr. Telfy Iván* I. tagtól. 30 kr. — IV. Időgen szók a görögben és latinban. *Dr. Pöster Károlytól.* 50 kr. — V. A csuvasokról. *Vámbery Armin* r. tagtól. 30 kr. — VI. A számlálás módjai és az év hónapjai. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 20 kr. — VII. Telegi Miklós mester magyar katedra 1562-ik évéből. *Maróth Béla* I. tagtól. 10 kr. — VIII. Káldi György nyelve. *Dr. Kiss Ignác*tól. 50 kr. — IX. A Muhamedán jogtudomány eredetéről. *Góldszöher Ignác* I. tagtól. 10 kr. — X. Vámbery Armin (A magyarok eredeti című műve néhány főbb állításának bírálata. *Barna Ferdinánd* I. tagtól. 60 kr. — XI. A nyelvtudás történelmi folytonossága és a nyelvvar. *Ballagi Mór* r. tagtól. 20 kr. — XII. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészlet. I. Válaszom Hunfalvy Pál bírálati megjegyzéseire. *Vámbery Armin* r. tagtól. 30 kr.

Tizenkettedik kötet.

I. Saneza tragédiái. *Dr. Könt Ignác*tól. 60 kr. — II. Szombatos kódexek. *Dr. Nagy Sándortól.* 30 kr. — III. A reflexív és vallásalkölet elem a költészetben a Longfellow. Székfoglaló. *Szász Béla* I. tagtól. 30 kr. — IV. A helyesnyragok használata a magyarban. *Kunsa Ignác és Munkácsi Bernáttól.* 50 kr. — V. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészlet. II. *Vámbery Armin* r. tagtól. 50 kr. — VI. Kikétl tanult a magyar irni, olvasni? *Volf György* I. tagtól. 50 kr. — VII. A kassai-művelődési török nyelvjárás. *Iris Thury József.* 50 kr. — VIII. Nyelvészeti mozgalmak a mai görögökknél. *Telfy Iván* I. tagtól. 20 kr. — IX. Boldogasszony. Óvallásunk isténkésegye. *Kalmány Lajostól.* 20 kr. — X. A mondat analízise. *Brassai Samuel* r. tagtól. 60 kr. — XI. A kunok nyelvéről és nemzetiségéről. *Gr. Kun Géza* I. tagtól. 40 kr. — XII. Isota Nogarola. (Székfoglaló.) *Abel Jenő* I. tagtól. 50 kr.

Tizenharmadik kötet.

I. Kodrus, a monda és az eposz. *Heinrich G.* I. tagtól. 40 kr. — II. A votják nép múltja és jelene. *Barna F.* I. tagtól. 30 kr. — III. Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. *Góldszöher T.* I. tagtól. 40 kr. — IV. A homerosei Demeter-hymnusról. *Abel Jenő* I. tagtól. 50 kr. — V. A votjákok pogány vallásáról. *Barna Ferdinánd* I. tagtól. 20 kr. — VI. A régi magyar nyelv szófára. *Szavcs Gábor* r. tagtól. 10 kr. — VII. Egy kis vizahang Vámbery Armin ur válaszára. *Budens J. r.* tagtól. 20 kr. — VIII. Ki volt Oalepinus magyar tolmácsa. *Szilgyi Kalmán* r. tagtól. 10 kr. — IX. Szegedi Lénárt énekaskönyve. *Bogvich Mihály* I. tagtól. 50 kr. — X. Szórendi tanulmányok I. rész. *Joannovics György* I. tagtól. 30 kr. — XI. A kisebb görög tragikusok tropusai. *Pata Vilmostól.* 10 kr. — XII. Heraclius. Bankavia Leon heilén drámája. *Telfy Iván* I. tagtól. 30 kr.

Tizennegyedik kötet.

I. Az ó- és középkori Terentius biográfiák. *Abel Jenő*tól. 40 kr. — II. Szórendi tanulmányok. II. rész. *Joannovics György*tól. 40 kr. — III. A morlja nép házasági szokásai. *Barna F.* I. tagtól. 30 kr. — IV. Jelentés a heilén munkákról. *Telfy Iván* I. tagtól. 30 kr. — V. Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. *Kalmány Lajostól.* 10 kr. — VI. Etymologicum magnum Rossicum. *Pata Vilmostól.* 20 kr. — VII. A magyar szók. *Simonyi Zsigmond*

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADVA A MAGYAR TUD. AKADEMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

MEGJELENÉS

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

XV. KÖTET. IV. SZÁM.

AZ

ARANYOS-SZÉKI MOHÁCSI

NYELVEMLEKEK.

HUNFALVY PÁL

R. TAGTÓL.

Ára 15 kr.

BUDAPEST

1890.

I. k. I. Szón adótörvényéről. *Telley Ivántól*. 1867. 14 l. Ára 10 kr. — II. Adalékok az attikai törvénykönyvhöz *Telley Ivántól*. 1868. 16 l. 10 kr. — III. A legújabb magyar Szentírásról. *Tarkányi J. Bélától*. 1868. 30 l. 20 kr. — IV. A Nibelung-énekel keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. *Szász Károlytól*. 1868. 20 l. 10 kr. — V. Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk felalálása *Toldy Ferenczétől*. 1868. 15 l. 10 kr. — VI. A keleti török nyelvről. *Vambergy Áruától*. 1868. 18 l. 10 kr. — VII. Geleji Kátóna István főleg mint nyelvész. *Imre Sándortól*. 1889. 98 l. 30 kr. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. *Bartalus Istvántól*. Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 60 kr. — IX. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Szófárai Mibálynak eddig ismeretlen szindarabjai. 1550—59. — 2. Egy népirodalmi emlékek 1550—75-ből. 3. Baldi Magyar olasz Szótárakja 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. — 5. Szeneci Molnár Albert 1574—1633). *Toldy Ferenczétől*. 1869. 176 l. — X. A magyar bővített mondat. *Brassai Samueltól*. 1870. 46 l. 20 kr. — XI. Jelentés a felső-ausztriai kolostoroknak Magyarországot illeto kőz-
imatai- és nyomtatványairól. *Bartalus Istvántól*. 1870. 43 l. 20 kr. (1867—1869.)

II. k. I. A Konstantinápolyból legújabbán érkezett négy Corvin-codexről. *Matray Gábor* l. tagtól. 1870. 16 l. 10 kr. — II. A tragikai felfogásról. Székfoglaló. *Szász Károly r.* tagtól. 1870. 32 l. 20 kr. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. *Juancovits Gy.* l. tagtól. 1870. 43 l. 20 kr. — IV. Adalékok a magyar rökönártelmű szók értelmezéséhez. *Finaly Henrik* l. tagtól. 1870. 47 l. 20 kr. — V. Solomos Démos költeményei és a hétszigeti görög népvall. *Telley Iván* lev. tagtól. 1870. 23 l. 20 kr. — VI. Q. Horatius satirái (Éthikai tanulmány). Székfoglaló. *Zichy Antal* l. tagtól. 1871. 33 l. 20 kr. — VII. Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegné, mint ethikai író. III. Baliz Bernardin magyar-olasz szótárakja 1582-ből. Második kötet. IV. Egy XVI. századbeli növénytanú névtár XVII. és XVII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszmé Magyarországon Bossányi előtt) *Toldy Ferencz r.* tagtól. 1871. 124 l. Ára 40 kr. — VIII. A sémi magánhangsókrol és megjelölésük módjairól. *Gr. Kuvn Géza* lev. tagtól. 1872. 59 l. 20 kr. — IX. Magyar szófejtetések. *Szilády Áron* l. tagtól. 1872. 16 l. 10 kr. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. *Szenassy Sándor* l. tagtól. 1872. 114 l. 30 kr. — XI. A jefferekről. *Szilády Áron* lev. tagtól. 1872. 23 l. 20 kr. — XII. Emlékbeszéd Arvay Gergely felett. *Szavornyai Jozsef* lev. tagtól. 1872. 13 l. 10 krajczár. (1869—1872.)

III. k. I. Commentator commentatus. Tárlozatok Horatius satiráinak magyaráról után. *Brassai Samuél r.* tagtól. 1872. 109 l. 40 kr. — II. Apáczai Csári János Buzsáki Akta fejeledelemhez benyújtott tervo a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében *Szabó Károly r.* tagtól. 1872. 18 l. 10 krajczár. — III. Emlékbeszéd Bitmitz Lajos felett. *Szabó Imre r.* tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló *Kadnai Károly* l. tagtól. 1873. 64 l. 20 kr. — V. Emlékbeszéd Engel József felett *Finaly Henrik* l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VI. A hiva költészetrol, tekintettel a magyar ösköltőszetre. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 1873. 135 l. 40 kr. — VII. Emlékbeszéd Schleicher Agost, külső l. tag felett *Riedl Szeude* l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. *Dr. Goldsáher Ignac*tól. 1873. 64 l. 30 kr. — IX. Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. *Riedl Szeude* l. tagtól. 1873. 12 l. 10 kr. — X. Adalékok Krím történetéhez. *Gr. Kuvn Géza* l. tagtól. 1873. 52 l. 20 kr. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. *Riedl Szeude* lev. tagtól. 51 l. 20 kr. (1872—1873.)

IV. k. I. szám. Paraleipomena kai diorthomena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondták a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére, különös tekintettel a magyarra. *Brassai Samuél r.* tagtól. 1874. 151 l. 40 kr. — II. szám. Balint Gábor jelentése Oroszország- és Asziában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet az khálymik dana hangjegyre. 1874. 32 l. 20 kr. — III. szám. A classica philologiának és az összehasonlító ánya nyelvudományok művelése hazánkban. Székfoglaló *Bartalus István* l. tagtól. 1874. 182 l. 40 kr. — IV. szám. A határozott és határozatlan mondatról. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 1874. 31 l. 20 kr. — V. szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletrol hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. *Dr. Goldsáher Ignac*tól. 1874. 42 l. 20 kr. — VI. szám. Jelentések. I. Az orientalistákhoz. *Tarkányi*

AZ
ARANYOS-SZÉKI MOHÁCSI
NYELVEMLEKEK.

HUNFALVY PÁL

R. TAGTÓL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADEMIA.